

לידתו של "מבצע ריינהרד"¹

תהליך קבלת ההחלטות בדבר רצח יהודי הגנרלגוברנמן

בוגדן מוזיאל

טיבו של תהליך קבלת ההחלטות להשמיד את יהודי אירופה בימי מלחמת העולם השנייה עדיין שנוי במחלוקת בין החוקרים. מחקרים שנעשו בשנים האחרונות מלמדים כי זה היה תהליך מורכב בן כמה שלבים. עוד עולה מהם כי ההכרעות החשובות ביותר נתקבלו בקיץ ובסתיו 1941.²

הוויכוח האקטואלי בסוגיה הזאת מבוסס בדרך כלל על ההנחה כי נתקבלו שתי החלטות, בזמנים שונים, שהניעו את גלגלי "הפתרון הסופי". ההחלטה הראשונה, שהובילה לרצח יהודי ברית המועצות, נפלה לפי הדעה הרווחת ביולי או באוגוסט 1941.³ רק כאשר השמדת היהודים בברית המועצות כבר הייתה בעיצומה, נתקבלה ההחלטה להשמיד את יהודי אירופה כולם. כמועד להחלטה הזאת נוהגים לנקוב בספטמבר או באוקטובר 1941.⁴

החוקרים ל"י הרטוג וקריסטיאן גרלך הציעו לאחרונה תיקון בגרסת סדר הזמנים הדו-שלבי של תהליך ההכרעה בדבר "הפתרון הסופי". לטענתם, רק בתחילת דצמבר 1941 קיבל היטלר את ההחלטה להשמיד את כל יהודי אירופה, ולדברי גרלך "מכל מקום, רק אז נתן לה

¹ לתכנית לרצוח את יהודי פולין יושבי הגנרלגוברנמן ניתן שם הצופן "Aktion Reinhard" רק לאחר ההתנקשות בריינהרד היידריך (Reinhard Heydrich) במאי 1942, לציון זכרו. ראה Dieter Pohl, *Von der "Judenpolitik" zum Judenmord. Der Distrikt Lublin des Generalgouvernement 1939-1944* (Frankfurt a.M.: Peter Lang, 1993), p. 129.

² סקירה של המחקרים החדשים בנושא ראה אצל: Christopher Browning, *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); idem, *Der Weg zur "Endlösung". Entscheidungen und Täter* (Bonn: Dietz, 1998); Christian Gerlach, "Die Wannsee-Konferenz, das Schicksal der deutschen Juden und Hitlers politische Grundsatzentscheidung, alle Juden Europas zu ermorden", *WerkstattGeschichte*, 18 (1997), pp. 7-44.

³ Ralf Ogorrek, *Die Einsatzgruppen und die "Genesis der Endlösung"* (Berlin: Metropol, 1996, pp. 176-222). המחבר טוען כי באוגוסט 1941 יצאה הוראה כוללת לחסל את כל יהודי ברית המועצות, בלא הבדל גיל ומין. ראה גם Philipp Burrin, *Hitler und die Juden. Die Entscheidung für den Völkermord* (Frankfurt a.M.: Fischer, 1993). לעומת זאת טוען בראונינג, ב-*The Path*, כי ההחלטה הזאת נתקבלה ביולי 1941.

⁴ כך, למשל, Burrin, *Hitler*, (בספטמבר), ו-Browning, *Path* (באוקטובר).

פומבי".⁵ התזה של הרטוג וגרלך מספקת הסבר מניח את הדעת לכמה קושיות שעד כה לא נמצא להן מענה, אך בה בעת מעוררת שאלות חדשות, שנראו פתורות לפי לוח הזמנים שהיה מקובל עד כה. כך, למשל, לגבי התפקיד שיועד למחנה ההשמדה בלז'ץ, אשר בהקמתו הוחל עוד בשלהי אוקטובר 1941. גרלך עצמו מוכן להודות: "התכניות לעתיד שנכרכו בהקמת מחנה בלז'ץ עדיין לוטות בערפל".⁶

ככל שהדבר נראה פרדוקסלי במבט ראשון, צודקים הן חסידי הכרונולוגיה המקובלת והן הרטוג וגרלך. את הסתירה בין הגישות ניתן ליישב בהוספת שלב נוסף לתהליך קבלת ההחלטות, שיאפשר מענה הגיוני לשאלות שונות. זאת ועוד, הוספת שלב שלישי תספק הסבר משכנע יותר לתזה בדבר תהליך ההכרעה המדורג של "הפתרון הסופי". השלב השלישי הזה הוא ההחלטה להשמיד את יהודי הגנרלגוברנמן, שמנו באותה עת כ-2.5 מיליון נפש.

על-פי הדגם הזה נתקבלו ההחלטות המכריעות בסדר הכרונולוגי הזה:

1. ההחלטה הראשונה, בדבר השמדת יהודי ברית המועצות, נתקבלה ביולי או באוגוסט 1941.

2. ההחלטה השנייה, בדבר השמדת יהודי הגנרלגוברנמן, נפלה בין סוף ספטמבר לתחילת אוקטובר 1941. באותה עת בקירוב הוחלט להשמיד גם את יהודי וורתגאו.

3. רק אז קיבל היטלר את ההחלטה הסופית, שהודיע עליה בדצמבר 1941, להשמיד את כל יהודי אירופה.

4. בהוראה זו לבצע השמדה טוטלית הוכנס כנראה שינוי בתחילת 1942, והוא לדחות בינתיים את השמדתם של כל היהודים הכשירים לעבודה, שאפשר לנצלם לתעשיית המלחמה. אולם באביב 1942 שוב חזרו לגרסה הקודמת, הרדיקלית יותר, של "הפתרון הסופי".

המאמר הזה מתמקד בשאלה מתי בדיוק נפלה ההחלטה להשמיד את כל יהודי הגנרלגוברנמן, ומנסה להראות כי הפקודה הקונקרטית בעניין הזה ניתנה במחצית הראשונה של אוקטובר 1941. המסקנה היא כי יוזם ההחלטה היה אודילו גלובוצניק (Odilo Globocnik), מפקד המשטרה והס"ס (SSPF) במחוז לובלין, וכי יוזמתו זו הייתה קשורה קשר אמיץ עם התכניות "לגֶרְמַן" תחילה את מחוז לובלין, ואחר כך את הגנרלגוברנמן כולו. היטלר הוא שקיבל את ההחלטה הסופית בעניין הזה, לאחר שהביא לפניו הימלר את הצעתו של גלובוצניק.

⁵ L.J. Hartog, *Der Befehl zum Judenmord. Hitler, Amerika und die Juden* (Bodenheim: Syndikat, 1997), pp. 63-77; Gerlach, "Wannsee-Konferenz", p. 8

⁶ Gerlach, *ibid.*, p. 43

התזה מתבססת על סדרה של מקורות, עדויות נסיבתיות ובדיקה ביקורתית של המסמכים למיניהם, היוצרים תצורה משכנעת של אופן קבלת ההחלטה להשמיד את יהודי הגנרלגוברנמן.

הדין בלובלין, 17 באוקטובר 1941

הדין בלובלין מ-17 באוקטובר 1941, כפי שנרשם ביומן השירות של הנס פרנק (Hans Frank), המושל הכללי של הגנרלגוברנמן, הוא אחת הראיות החשובות ביותר לתזה. נראה כי במחקרים שנערכו עד כה לא העריכו כיאות את חשיבותו של הדין הזה, שנועד להכין את "מבצע ריינהרד" (Aktion Reinhard). השתתפו בו פרנק; ד"ר ארנסט בואפלה (Ernst Boepple), סגן המזכ"ל במנהל הגנרלגוברנמן; ארנסט צרנר (Ernst Zoerner), מושל מחוז לובלין; וילהלם אנגלר (Wilhelm Engler), ראש המנהל (Amtschef) במחוז לובלין, וגלובוצניק. בחוג המצומצם הזה נדונו ארבעה סעיפים. בסעיף השלישי, שנגע לשאלת היהודים, נתקבלה ההחלטה הזאת: "יש לפנות את כל היהודים ממחוז לובלין, פרט לבעלי מלאכה ולבעלי מקצועות חיוניים אחרים. בתחילה יש להעביר 1,000 יהודים מעבר ל[נהר] בוג. האחראי לביצוע הוא ה-SSPF. ראש העיר (Stadthauptmann) יקבע אילו יהודים יש לפנות".⁷

ניתוח מדוקדק של ההחלטה הזאת מלמד כי לכל משתתפי אותה ישיבה היה ברור ש"פינוי כל היהודים מעבר לבוג" פירושו רציחתם של יהודים אלו.⁸ מכאן שאותו "פינוי" לא היה אלא השלב הראשון בדרך להשמדה המונית מתוכננת. מילות הצופן "פינוי מעבר לבוג", כלשון נקייה לרצח המוני, נטבעו עוד בסתיו-חורף 1939/40, כאשר אכן היה פינוי מעבר לנהר הזה בדיוק: גירושם של יהודים מהגנרלגוברנמן לפולין המזרחית, שהייתה כבושה בידי הסובייטים.⁹

⁷ Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu w Warszawie (ארכיון הוועדה הראשית לחקירת הפשעים בעם הפולני, להלן: AGK). *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939-1945*, vol. XIII/1, pp. 951 f. (להלן: AGK Diensttagebuch). ה-"Stadthauptmann" היה ראש המנהל האזרחי ברמה המוניציפלית.

⁸ בדומה לכך מעריכים את הישיבה הזאת ההיסטוריונים שהכינו את המהדורה *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42*, bearbeitet und kommentiert von Peter Witte et al. (Hamburg: Hans Christians, 1999), pp. 233 f., fn. 35.

⁹ Bogdan Musial, *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939-1944* (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1999), pp. 127 f.

מבט על מקומה של לובלין במפה של סתיו 1941 מלמד כי הפירוש המילולי של הצירוף "מעבר לבוג" הוא פינויים של יהודי לובלין או לצפון-מזרח מחוז גליציה או ל"קומיסריאט הרייך" (Reichskommissariat) אוקראינה. בפועל לא היה שום היגיון באפשרות הראשונה, שהרי גליציה הייתה חלק מהגנרלגוברנמן, וגירוש כזה היה משאירם בתחומי הגנרלגוברנמן. אבל גם גירוש לאוקראינה לא היה אפשרי למעשה באותה עת: שלושה ימים לפני כן, ב-14 באוקטובר, שאל פרנק את רוזנברג באשר לאפשרות לגרש את יהודי הגנרלגוברנמן לשטחים הכבושים במזרח. רוזנברג השיב על כך בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: "ברגע זה הוא [רוזנברג] עדיין אינו רואה שום אפשרות לבצע תכניות כאלה של העתקת אוכלוסין".¹⁰

ראוי לשים לב גם לכך שמלאכת ה"פינוי" הוטלה דווקא על גלובוצניק. עד כה היה זה המנהל האזרחי שהורה על כל ההעברות ה"נורמליות" של יהודים ממקום למקום בגבולות הגנרלגוברנמן, והוא גם שהוציא אותן לפועל.¹¹ אבל אם ההנחה היא כי אותו "פינוי" אינו אלא רצח המוני, כי אז היה זה אך טבעי שמשימה זו תוטל על גלובוצניק. בתוקף תפקידו כמפקד הס"ס והמשטרה, הוא היה היחיד במחוז לובלין שלרשותו עמדו די כוחות לביצוע הרצח ההמוני. על כך יש להוסיף ולומר כי לפי מחקרים מן העת אחרונה קיבל גלובוצניק ב-13 באוקטובר 1941 אישור מהימלר להקים את מחנה ההשמדה הראשון, מחנה בלז'ץ.¹² ראיה חשובה נוספת היא הערת אגב שהעיר הנס פרנק ב-17 באוקטובר 1941, בשאתו דברים לרגל ישיבת הממשלה בלובלין. בנאומו זה אמר בין השאר: "בזמן הקרוב אצדמן לכאן ממילא לעתים קרובות, לרגל משימה מיוחדת מטעם הפירר, ולכן אזכה לבקר בלובלין לעתים קרובות".¹³ מתקבל על הדעת כי בכך התכוון פרנק לרציחת היהודים, ובעקבותיה ליישובם של פולקסדויטשה, גרמנים אתניים, במחוז לובלין, שכן לא הייתה באותה עת שום משימה אחרת במחוז הזה שהצריכה הסכמה מיוחדת, קל וחומר הוראה, של הפירר.

Werner Präg und Wolfgang Jacobmeyer, eds., *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939-1945* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1975), p. 413 -¹⁰

Musial, *Zivilverwaltung*, pp. 157-159¹¹

Dienstkalender Himmlers, p. 233, n. 35. Peter Witte, "Zwei Entscheidungen in der 'Endlösung der Judenfrage': Deportationen nach Lodz und Vernichtung in Chelmno", *Theresienstädter Studien und Dokumente* (1995), p. 61, fn. 16; Pohl, *Judenpolitik*, p. 101; Peter Longerich, *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung* (Munich: Piper, 1998), pp. 452-456¹²

AGK Diensttagebuch, vol. XVII/1, p. 30 (emphasis added)¹³

הערת אגב זו מעידה כי היטלר נתן את אישורו להשמדת היהודים, וכי פרנק התייחס אל אישור זה כאל פקודה. זאת ועוד: היא מלמדת שפרנק יצא מתוך הנחה שבתוקף תקפידו כגנרלגוברנור עליו להשתתף ב"הרחקת" האוכלוסייה היהודית מהגנרלגוברנמן.

אולם כדי לשחזר את הדרך שעשתה ההחלטה לרצוח את היהודים במחוז לובלין ובגנרלגוברנמן כולו, נחוץ לבחון ביתר יסודיות את אישיותו ואת פעילותו של אודילו גלובוצניק, משום שיש לשער כי הוא היה האיש אשר יזם את הרצח ההמוני. המחקרים שהתפרסמו עד כה הציגו את גלובוצניק כמקורב להימלר וכפְּקוּדו, ובעיקר כמפקד "מבצע ריינהרד". הם התעלמו בדרך כלל מן ההשפעה המכרעת שהייתה לפעילותו האתנית-פוליטית האדירה ולהשקפותיו הגזעניות על מדיניות הכיבוש, וכן מהחלטתו לרצוח את יהודי הגנרלגוברנמן. אבל עד כה לא נכתבה כל ביוגרפיה מקיפה על גלובוצניק.¹⁴

מאז קיץ 1940, לאחר שלמעשה קיבל הממשל האזרחי את מלוא הסמכות בעניין היהודים (מקומות מגורים, אספקת מזון, עבודות כפייה),¹⁵ נראתה "השאלה היהודית" בעיני גלובוצניק והמנגנון הכפוף לו, כמו גם בעיני מפקדי SSPF אחרים בגנרלגוברנמן, כבעיה ביטחונית ואידאולוגית-פוליטית-גזעית. מצב זה השתנה, מנקודת ראותו של גלובוצניק, ברגע שהוא והימלר, מפקדו הנערץ עליו, החליטו להוציא לפועל את התכניות המפליגות בדבר יישובם של הפולקסדויטשה במחוז לובלין, במסגרת "התכנית הכללית למזרח" (Generalplan Ost). על הקשר ההדוק בין תכניות ההתיישבות הגרמניות בכללן ובין השמדת היהודים הצביע באופן משכנע גץ עלי (Goetz Aly).¹⁶ מסמכים מאותה תקופה מצביעים על כך שאודילו גלובוצניק היה הרוח החיה בפיתוח התכניות לגרמניזציה של המזרח. במועד כלשהו בין 20 ל-31 ביולי 1941 מינה אותו הימלר לממונה על "המאחזים" [Stuetzpunkte] של הס"ס והמשטרה" בכל השטחים הכבושים במזרח, כלומר בגנרלגוברנמן ובברית המועצות.¹⁷ אישור לעובדה הזאת גם ניתן לימים על-ידי בני אותה תקופה, בהם יקוב שפורנברג (Jakob Sporrenberg), יורשו

¹⁴ אמנם בשנת 1997 הופיעה ביוגרפיה קצרה של גלובוצניק: Siegfried Pucher, "...in der Bewegung Führend tätig – Kämpfer für den 'Anschluss' und Vollstrecker des Holocaust" (Klagenfurt: Drava, 1997), אבל הביוגרפיה הזאת דנה בתקופת שהותו של גלובוצניק בלובלין מבלי להתייחס להליכים המשפטיים מטעם בתי המשפט ברפובליקה הפדרלית נגד שותפיו לשעבר ולתיקי המסמכים השמורים בפולין. לעומת זאת נראה שהתקופה עד 1939 נחקרה בצורה מניחה את הדעת.

¹⁵ Musial, *Zivilverwaltung*, pp. 110-122

¹⁶ Götz Aly, "Endlösung". *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden* (Frankfurt a.M.: Fischer, 1995)

¹⁷ *Dienstkalender Himmlers*, pp. 185-186, 189, and notes

של גלובוצניק בתפקיד ה-SSPF של מחוז לובלין,¹⁸ ד"ר בואפלה¹⁹ ושלישו של גלובוצניק.²⁰ רודולף הס (Rudolf Hoess), מי שהיה מפקד אושוויץ, כתב לימים בהיותו חבוש בכלא קרקוב, כי גלובוצניק תכנן "תכניות רבות דמיון בדבר פריסת בסיסים לכל אורך הדרך לאורל... הוא לא ראה בכך כל קושי וביטל במחי יד כל ביקורת. כיוון שלא נזקק ליהודים כעובדים בבסיסים 'שלו', ביקש לחסל לאלתר את כל היהודים באזורים אלה".²¹ מפליא המספר הרב של עדויות שנמסרו לאחר המלחמה, המצביעות על פעילותו יוצאת הדופן של גלובוצניק להגשמת מטרתו בדבר התיישבות פוליטית-אתנית במחוז לובלין. אבל גם מקורות אותנטיים מתקופת המלחמה מאשרים, אם במישרין ואם בעקיפין, את פעילותו הענפה של גלובוצניק במחוז לובלין בפרט ובגנרלגוברנמן בכלל. עוד באוגוסט 1940 הציג גלובוצניק בפני הימלר פרויקט של הקמת משקים חקלאיים מבוצרים (Wehrbauhoefen) במחוז לובלין. אולם הימלר היה מעוניין באותה עת לא במשקים מבוצרים, כי אם בנקודות ס"ס ומשטרה, ואמנם נקודות כאלה הוקמו בסתיו של אותה שנה בשש אחוזות, ובאביב 1941 הוצבו בהן אנשי ס"ס. תפקידן של הנקודות האלה היה בין השאר "לתרום בעתיד תרומה ניכרת, בזכות הניסיון שירכשו, לכינון סדר חדש של קרקעות ויישובים. הם יהוו מרכזים חיוניים של חיים גרמניים במישורים".²² באביב 1941 ציווה גלובוצניק לבנות בלובלין "בית סגל של הס"ס" (Mannschaftshaus-SS), לצורך פיתוח פרויקטים ותכניות להקמת יישובים בעתיד. בזכות פעילותו הנמרצת בתחום

¹⁸ חקירה של Jakob Sporrenberg, 16 ו-17 בדצמבר 1949, AGK SAL 193/4, fol. 996. ראה גם 15 בדצמבר 1960, חקירתו של קונרד ג', מנהל המודיעין הנגדי של הוורמכט בוורשה, Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen in Ludwigsburg (ZStL) 208 AR-21, Z 74/60, fol. 447, וכן הצהרה שנתן הנס ו', קצין מודיעין לשעבר של הוורמכט, ב-21 באוקטובר 1960, Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover (HstA), Nds, 721 Hild, Acc. 39/91, no. 28/55, fols. 141 f.

¹⁹ חקירה של בואפלה, 11 במאי 1946, Zuffenhausen, AGK SAKr 1, fol. 18.

²⁰ חקירה של מקס ר', no. 28/188, HstA, Nds, 721 Hild, Acc 39/91, no. 28/188 (no pagination), January 28, 1963.

²¹ רודולף הס על גלובוצניק, ינואר 1947, Institut für Zeitgeschichte, Munich (IfZ) F 13/6.

²² Gerhard Eisenblätter, *Grundlinien der Politik des Reiches gegenüber dem Generalgouvernement 1939-1945* (diss.) (Frankfurt a.M.: 1969), pp. 202 f.; "Bericht über den Aufbau der SS- und Polizeistützpunkte" (n.d.), Bundesarchiv, Berlin (BA), BDC (Globocnik)

הזה הוא הקדים בהרבה תכנונים דומים שתכנן המשרד הראשי לענייני גזע והתיישבות
בברלין, שהיה האחראי הרשמי לתחום הזה.²³ אבל גלובוצניק לא הסתפק בהכנת פרויקטים
ובהקמת נקודות התיישבות לס"ס ולמשטרה. בפברואר 1941 הוא פתח במבצע "גרמניזציה"
של הכפרים הראשונים במחוז לובלין. היו אלה חמישה כפרים בסביבות העיר זמושץ' (Zamość)
, מקום שבו התיישבו איכרים גרמנים עוד במאה ה-18, אלא שבמהלך המאה ה-
19 עברו תהליך של "פולניזציה".²⁴ באביב 1941 החלו לפעול במחוז לובלין "הוועדות
האנתרופולוגיות" שהקים גלובוצניק,²⁵ ולבצע מה שכונה מבצע של "חיפוש אחר דם גרמני"
(Fahndung nach deutschem Blut).²⁶

הימלר גילה עניין רב בתכניותיו של גלובוצניק, והאמין כי זה יוכל לעזור לו להגשים את חלומו
ליישב מחדש גרמנים במזרח. הוא ביקר פעמים מספר במחוז לובלין, ובאחד מביקוריו אלה,
ב-20 ביולי 1941, כחודש לאחר ההתקפה על ברית המועצות, קיבל הימלר כמה החלטות
גורליות: "את העיר הגרמנית העתיקה [לובלין] יש לכלול בתכנית הבנייה הכללית של רובע
הס"ס והמשטרה; המבצע של 'חיפוש אחר דם גרמני' יורחב ויוחל על הגנרלגוברנמן כולו;
אזור התיישבות גדול יוקם במושבות הגרמניות ליד זמושץ'".²⁷

²³ Helmut Müller, "Bericht über die Verhältnisse in Lublin", October 15, 1941, BA BDC (Globocnik). Józef Marszałek, *Majdanek, obóz koncentracyjny w Lublinie* (Warsaw: Interpress, 1981), pp. 17 f. זוות מוחות בחסות הס"ס שפעלו בשנות השלושים באוניברסיטאות החשובות בגרמניה. הוא משך אליו אקדמאים צעירים, בעיקר דוקטורנטים. בזמן המלחמה הוקמו מוסדות כאלה גם במדינות הכבושות. ראה Michael G. Esch, "Die Forschungsstelle für Ostunterkünfte", *Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. Und 21. Jahrhunderts*, vol. 11, no. 2 (1999), pp. 67-96.

²⁴ "Lagebericht des Kreishauptmannes Weihenmaier", February 4, 1941, AGK NTN 280, fol. 185

²⁵ Krakauer Zeitung, July 15, 1941; Czesław Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich* (Warsaw: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1961), p. 116

²⁶ גלובוצניק ניהל עוד בסתיו 1940, תחת שם הצופן Fahndung nach deutschem Blut, מבצע חיפושים אחר אתניות גרמנית "שנקברה תחת עיי מפולת" (verschuettet). המבצע הזה נועד לאיתור מתיישבים גרמנים, שהתיישבו במאות ה-18 וה-19 בשטחים שנכללו עתה בתחומי הגנרלגוברנמן ואשר עברו במהלך השנים תהליך של "פולניזציה"; המטרה הייתה להחזירם לתרבות הגרמנית. ראה Bruno Wasser, *Hitlers Raumplanung im Osten. Der Generalplan Ost in Polen. 1940-1944* (Basel: Birkhäuser, 1993), p. 11. ראה גם *Himmlers Kalender*, pp. 65 f.

²⁷ מזכר של הימלר מ-21 ביולי 1941, (Globocnik) BA BDC. Czesław Madajczyk, *Zamojszczyzna - Sonderlaboratorium SS* (Warsaw: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1977), vol. 1, pp. 26 f.

לדידם של המעורבים בתכניות האלה, היה תנאי בל יעבור לביצוען- "טיהור" האזור הזה מיהודים וגם מפולנים, שכן האזורים שנועדו להתיישבות לא היו ריקים מאדם. אישור מאיר עיניים לעניין הזה מצוי בדוח של האופטשטורמפירר ס"ס הלמוט מילר (Helmut Mueller) מ-15 באוקטובר 1941:

[גלובוצניק] רואה צורך... בטיהור הדרגתי של כל הגנרלגוברנמן מיהודים וגם מפולנים, לשם הבטחת השטחים במזרח וכו'. יש לו בקשר לכך שלל תכניות טובות ומרחיקות לכת, אלא שביצוען נדחה בגלל מיעוט הסמכויות שנותנת לו משרתו הנוכחית בעניין זה... הרעיון של ה-Brif. [בריגדפירר-ס"ס גלובוצניק] הוא אפוא ליישב גרמנים בתחילה בחלק ממחוז לובלין, ואחר כך להמשיך מכאן לגירמון המחוז כולו, ומעבר לכך (כמטרה לטווח ארוך) ליצור קשר בין הארצות הנורדיות או הבלטיות המיושבות גרמנים, דרך מחוז לובלין, עם האזורים המיושבים גרמנים בטרנסילוניה. באופן זה הוא רוצה "לכתר" את הפולנים הנשארים בשטח הביניים ולחנוק אותם בהדרגה מבחינה כלכלית וביולוגית.²⁸

ראוי לציון בקשר לכך השינוי שחל בקיץ 1941 בפרספקטיבת התכנון של גלובוצניק. עד אז התרכז כנראה בהכנות לגירמון מחוז לובלין. אבל בקיץ 1941, בעקבות ההתקפה על ברית המועצות, הרחיב את תכניותיו, ככל הנראה בעצה אחת עם הימלא, על כל שטח הגנרלגוברנמן וברית המועצות. סימוכין להרחבה הזאת משמשת העובדה כי בשלהי הקיץ של אותה שנה הקים גלובוצניק את "מוסד התכנון והמחקר [Planung- und Forschungsstelle] של הגנרלגוברנמן"; המוסד הזה אמור היה לספק לו "את הבסיס המדעי-טכני לתכניותיו ולהכינן".²⁹ עד לאותה עת טופלו כל השאלות האלה ב"בית הסגל של הס"ס".

ייאמר בקשר לכך כי עוד במרס 1941 החליט היטלר לגרמן בעתיד הקרוב את כל שטח הגנרלגוברנמן. בישיבת ממשלת הגנרלגוברנמן מ-25 במרס 1941 אמר הנס פרנק את הדברים האלה: "הגנרלגוברנמן, בתור מטרה בפני עצמה, מגיע לקצו".³⁰ ... לגנרלגוברנמן... תוקדש מעתה תשומת לב רבה יותר, ובראש ובראשונה הוא ירוקן מיהודיו... עם היהודים

²⁸ Müller, "Bericht über die Verhältnisse in Lublin"

²⁹ ש.ם.

³⁰ הגנרלגוברנמן נועד במקורו לשמש כמין שמורה לפולנים שהתגוררו בו וכן ל"יסודות בלתי רצויים" (פולנים, צוענים, יהודים) מהרייך. תיאור מפורט ראה Eisenblätter, *Grundlinien*, pp. 66-109.

יעזבו גם הפולנים את חבל הארץ הזה. מנוי וגמור עם הפירר להפוך שטח זה בתוך 15-20 שנה לארץ גרמנית צרופה".³¹

אך נראה כי עדיין לא היו בנמצא תכניות מעשיות בעניין. הנס פרנק היה ממילא מודע לכך כי תכניות כאלה לא יהיה אפשר להוציא אל הפועל אלא לאחר שיושג ניצחון במלחמה. בנאום שצוטט לעיל הוא אמר בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: "... אבל אין זה הרגע המתאים לעשות ניסויים אתניים-פוליטיים ארוכי טווח. לאחרונה אמר הרייכסמרשל גרינג: 'חשוב יותר לנצח במלחמה מאשר לנהל מדיניות גזעית'".³²

עם זאת מלמדת הפרשה הזאת כי באותה עת, בקיץ 1941, לא היה עוד חידוש בעצם המחשבה לגרמן את הגנרלגוברמן. גלובצניק היה האיש שביקש להוציא את התכניות האלה אל הפועל, או לפחות לפתוח במלאכה הזאת. בעניין הזה נהנה מתמיכתו של הימלר, וכנראה גם, באמצעותו של הימלר, אצל היטלר.

קיץ וסתיו 1941: תכניות התיישבות במחוז לובלין – והמצב הצבאי כדי להעריך נכונה את הרקע להחלטתו של הימלר מ-20 ביולי 1941, בדבר יישובם של גרמנים אתניים במחוז לובלין, ואת המשך התפתחותן של התכניות האלה עד לסתיו 1941, ראוי תחילה לסקור את המצב הצבאי באותה תקופה ואת הלוך הרוח של הפירר ושל המקורבים לו ביותר.

ההערכה בגנרלגוברמן וברייך בקיץ 1941 הייתה כי בקרוב אפשר יהיה לדחוק את היהודים מזרחה. ב-19 ביוני 1941, כלומר שלושה ימים לפני הפלישה לברית המועצות, הבטיח היטלר להנס פרנק כי "היהודים יפנו מהגנרלגוברמן תוך זמן נראה לעין".³³ רווחה אפוא ההנחה כי בקרוב יפתחו בפני הגרמנים שטחים עצומים במזרח שיוכלו לשמש להעתקות אוכלוסין כאלה. ממחוז לובלין לבדו היה צורך "להעביר" מאות אלפי אנשים, ובעצם מיליונים, כדי לפנות מקום ליישובם של גרמנים שם.

בשבועות הראשונים של המערכה הצבאית במזרח דומה היה כי התקוות לסיום מהיר עומדות להתגשם. ב-9 ביולי 1941 אמר היטלר לגבלס כי "ביסודו של דבר הוכרעה המלחמה

³¹ Präg & Jakobmeyer, *Diensttagebuch*, p. 335

³² שם, עמ' 336.

³³ שם, עמ' 386.

במזרח. עדיין יהיה עלינו להתמודד בכמה קרבות קשים, אבל הבולשוויזם לא יוכל עוד להתאושש ממפלותיו עד כה".³⁴ משתמע מכך שההחלטה מ-20 ביולי 1941 "לגרמן" את מחוז לובלין נפלה באווירה של אופוריית ניצחון מוקדמת מדי ובתחושה כי אין דבר שיכול לעמוד בפני הגרמנים. יש להניח כי היטלר ידע לפחות על ההחלטה הזאת, לרגל חשיבותה ההיסטורית. ב-27 ביולי, כלומר שבוע לאחר החלטתו של הימלר, השתעשע היטלר במחשבות על תכניות התיישבות עתידיות ועל יישובם של איכרים גרמנים חמושים (Wehrbauer) במזרח.³⁵

אבל בסוף יולי ובראשית אוגוסט 1941 התחולל מהפך באווירה ששררה במטה של הפירר, נוכח המצב הצבאי במזרח. ב-1 באוגוסט רשם גבלס ביומנו: "אנשים מודים בגלוי כי טעו במקצת בהערכת כוח הלחימה הסובייטי". כעבור תשעה ימים כתב שר התעמולה: "היה צורך בעוד הרבה התנגשויות קשות מאוד ועקובות מדם עד לריסוקה הגמור של ברית המועצות".³⁶ בהמשך אותו חודש נמוגה לחלוטין אווירת הניצחון הקודמת במטה הפירר. היטלר לקה במשך כמה ימים בשלשול קשה, שלדעת גבלס נגרם בהשפעת ההתפתחויות הצבאיות במזרח. שוב לא ציפו לניצחון בזק בחזית הזאת, והיטלר קיווה אפילו שיוכל לחתום על חוזה שלום עם סטלין, שעל-פיו יוכלו הגרמנים להחזיק ברוב השטחים הכבושים, דבר שלא בא בחשבון חודש לפני כן. ב-10 בספטמבר רשם גבלס: "בכלל אני סבור כי נצטרך להכין את העם בהדרגה למלחמה ממושכת... יש להפסיק עם כל משחקי האשליות האלה".³⁷ בספטמבר 1941 התאושש היטלר בהדרגה מההלם הראשוני ושוב התמלא אופטימיות. הוא קיווה כי עד לתחילת החורף ינצח הוורמכט בקרבות חשובים, והחל לתת דעתו על הבעיה של מציאת מחסה לצבא במזרח.³⁸ בתחילת אוקטובר כבר היה סמוך ובטוח כי גרמניה עומדת לנצח במלחמה, אף כי נמנע מלנקוב במועד מדויק של הניצחון הצפוי. ב-4 בחודש שאל גבלס את הפירר אם לדעתו יש סיכוי ש"סטלין יכריז על כניעה במועד כלשהו... הוא [הפירר] סבור כי הדבר אפשרי, אבל אינו סביר במצב העניינים הנוכחי". היטלר הוסיף ואמר: "אמנם עדיין

³⁴ Elke Fröhlich, ed., *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Teil II. Diktate 1941-1945* (Munich: Saur, 1995), vol. 1, p. 35

³⁵ Werner Jochmann, ed., *Adolf Hitler: Monologe im Führerhauptquartier 1941-1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims* (Hamburg: Knaus, 1980), p. 48

³⁶ Goebbels, *Tagebücher*, vol. 1, pp. 160, 208

³⁷ שם, עמ' 33, 257-265, 392.

³⁸ רישום מ-24 בספטמבר 1941, שם, כרך 1, עמ' 483-480.

אי-אפשר לדעת מה יביא לנו החורף הבא, עלינו להיות מוכנים לקראת כל האפשרויות", אולם לסיום אמר כי הגיע "למסקנה החד-משמעית ששוב אי-אפשר לגזול מאתנו את הניצחון".³⁹ בלילה שבין 26 ל-27 באוקטובר אמר היטלר, באחת משיחותיו ליד השולחן: "כדי לנצל את הודו של אירופה, את אוקראינה, די לי בשלום במערב, ואין צורך בשלום גם במזרח: ... אין לי כל עניין בסיום המלחמה במזרח מבחינה משפטית".⁴⁰ כעבור שבועיים, ב-10 בנובמבר, אמר היטלר לגבלס: "אי-אפשר לדעת כמה זמן תימשך המלחמה נגד ברית המועצות. לא ברור אם בכלל ייחתם שלום [...] בנסיבות מסוימות עשויה הלחימה שם להימשך שנים".⁴¹ אמנם בספטמבר ובאוקטובר כבר לא שררה אווירה של אופוריה במטה הפירר, אבל גם לא ניכר עוד ההלם מסוף יולי ואוגוסט. התחדשה האמונה שבסופו של דבר בוא יבוא הניצחון, אם כי לא היה ברור כמה זמן תימשך הלחימה עד להשגתו. בינתיים פעל גלובוצניק נמרצות לסיום ההכנות ליישובם של פולקסדויטשן במחוז לובלין. בספטמבר 1941 הגיעה לדעתו העת להוציא לפועל את התכניות שהכינו הוא ואנשי מטהו.⁴² אך תחילה היה צורך "לנקות" את השטח מיהודים וגם מפולנים. "דחיקת" היהודים מזרחה, שאמורה הייתה להיערך בשלב מוקדם של המלחמה נגד ברית המועצות, לא הוצאה לפועל. גירושם של מאות אלפי יהודים פולנים לשטחי העורף של החזית המזרחית לא בא עוד בחשבון, נוכח המצב בחזית כפי שתואר לעיל. כמעט לא היה אפשר להעלות על הדעת שההנהגה הצבאית תניח להעביר לשטחים האלה מאות אלפים, או אף מיליונים, של אנשים עקורים, בני בלי בית, מחוסרי אמצעים ובלא אספקת מזון מובטחת. ההעברה (Abschiebung) מזרחה תתאפשר רק לאחר "הסדרת הבעיות הצבאיות", כדברים המפורשים שהשמיע היטלר בספטמבר 1941 באוזני גבלס.⁴³ אבל אותה "הסדרה" לא נראתה באופק בעתיד הקרוב, ואפשר שתידחה בחודשים או אף בשנים. אמנם נותרה לכאורה החלופה של "יישוב מחדש" (Umsiedlung) בתוך תחומי הגנרלגוברנמן. אבל דרך זו הייתה בלתי ניתנת לביצוע באותה מידה כמו הדרכים האחרות, כי בגנרלגוברנמן שררה מצוקת דיור חמורה ביותר והאזור היה גדוש עד אפס מקום. הנה,

³⁹ רישום מ-4 באוקטובר 1941, שם, כרך 2, עמ' 49-56.

⁴⁰ Jochmann, *Monologe*, p. 110

⁴¹ רישום מ-10 בנובמבר 1941, Goebbels, *Tagebücher*, vol. 2, p. 263 (ההדגשה של המחבר).

⁴² גלובוצניק כתב במכתב להימלר מ-1 באוקטובר 1941: "הואיל ונשלמו ההכנות לריכוז [הפולקסדויטשה], אפשר לגשת מיד לביצוע" BA BDC (Globocnik).

⁴³ רישום מ-24 בספטמבר 1941, Goebbels, *Tagebücher*, vol. 1, p. 480.

לדוגמה: באביב 1941 נכשל הממשל האזרחי בניסיונו להכניס את יהודי מחוז לובלין לגטאות.⁴⁴ מאותה סיבה עצמה נכשלו ב-1939-1941 גם כל הניסיונות "לטהר" כליל את השטחים שסופחו במזרח, ובראשם מחוז ווארסא, מ"יסודות בלתי רצויים" – פולנים וגם יהודים.⁴⁵ ערי הגנרלגוברנמן וכפריו נגדשו מגורשים, פליטים ועקורים (פולנים ויהודים). בתנאים האלה לא היה אפשר כלל להעלות על הדעת "יישוב מחדש" בתוך הגנרלגוברנמן. על צוואר בקבוק טריטוריאלי זה, שמנע מראש כל אפשרות של העברת אוכלוסין "רבת הקף" (grosszuegig), תעיד גם הדוגמה הזאת: כאשר התעניין פרנץ רדמאכר (Franz Rademacher), איש משרד החוץ, אצל איימן בדבר האפשרות לשלוח יהודים סרבים לפולין או לרוסיה, קיבל ב-13 בספטמבר 1941 תשובה חד-משמעית, שראה לנכון לרשום ביומנו: "שהות ברוסיה ובפולין בלתי אפשרית. אפילו את יהודי גרמניה אי-אפשר לשכן שם. איימן מציע הוצאה להורג ביריה".⁴⁶ יצוין בקשר לכך שמספר היהודים שחיו בגבולותיה של גרמניה מ-1937 היה רק כמחצית ממספר היהודים במחוז לובלין, ששטחו לא היה גדול מ-24,000 קמ"ר: בספטמבר 1941 ישבו בגרמניה כ-160,000 יהודים, בעוד שבמחוז לובלין חיו כ-320,000 יהודים.⁴⁷

על כך יש להוסיף ולציין כי דחיקת היהודים מזרחה לא יכלה להיות פתרון לטווח ארוך, שהרי שטחים אלה אמורים היו, לפי מה שנקבע ב"תכנית הכללית למזרח", להישלט בידי הגרמנים ולהיות נתונים לתהליך הדרגתי של קולוניזציה וגרמניזציה. אבל בתחום הריבונות של הרייך הגרמני לא נועד כלל מקום ליהודים, מטעמים אידאולוגיים עקרוניים. היטלר אישר זאת בהתבטאות בשיחה ליד השולחן מ-17 באוקטובר 1941, שבה הפליג בתכניות לעתיד בדבר יישוב גרמנים בשטחי המזרח. תוך כדי כך הציג את השאלה הרטורית מה יעשה לאנשים החיים שם כיום: "הילידים? אנו נתחיל לנפות אותם. את היהודים ההרסנים נסלק לגמרי".⁴⁸ הנה כי כן, סילוקם של יהודי פולין ושאר יהודי אירופה הוצא מכלל חשבון בגין הפעולות הצבאיות בטווח הקרוב ובגלל שיקולים אידאולוגיים בטווח הארוך.

⁴⁴ Musial, *Zivilverwaltung*, pp. 141-145

⁴⁵ Eisenblätter, *Grundlinien*, pp. 178-194

⁴⁶ תזכיר של רדמאכר, מצוטט אצל p. 134. Browning, *Path*.

⁴⁷ Musial, *Zivilverwaltung*, p. 102; Ino Arndt & Heinz Boberach, "Deutsches Reich", in Wolfgang Benz, ed., *Dimension des Völkermordes. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus* (Munich: R. Oldenbourg, 1991), p. 36

⁴⁸ Jochmann, "Den destruktiven Juden setzen wir ganz hinaus", *Monologe*, p. 90

המסקנה המתבקשת, לפי הגיונם של הימלר, גלובוצניק ודומיהם, הייתה אפוא להשמיד את יהודי פולין, במקום להמתין עד שאפשר יהיה להעבירם למזרח, מה גם שדבר זה היה פסול ממילא מבחינה אידאולוגית. דוגמה מאלפת לדרך החשיבה הזאת היא "הצעתו" הנזכרת לעיל של אייכמן מ-13 בספטמבר 1941 להוציא להורג את יהודי סרביה במקומות הימצאם, כיוון שלא נמצא להם מקום לא בגנרלגוברנמן ולא ברוסיה. בשלהי קיץ 1941 החל להתגבש בהנהגה הנאצית הרעיון בדבר "פתרון השאלה היהודית" על-ידי רציחה המונית.

בהתחשב בפעלתנות הבלתי נדלית של גלובוצניק, שלדברי שליטו התאפיין ב"קצב עבודה פנומנלי",⁴⁹ ייתכן מאוד שהוא עצמו הגה את הרעיון להרוג את היהודים בו במקום. רמז לכך אנו מוצאים בין השאר בהתבטאותו של רודולף הס שצוטטה לעיל. כן ראוי לציין כי באותה עת כבר התנהלה במלוא הקצב השמדתם של יהודי ברית המועצות, ומכאן שהרעיון לרצוח את היהודים בהמוניהם לא היה חדש כלל. גלובוצניק גם נודע לשמצה בשנאתו התהומית ליהודים ובאכזריותו, שעוד נדון בהן להלן.

אבל גובלוצניק, בתוקף תפקידו כמפקד הס"ס והמשטרה במחוז לובלין, היה מנוע מלהכריע על דעת עצמו בשאלה בעלת חשיבות היסטורית כה גדולה. בצדק מציין בראונינג כי "אין ולו רמז קל שבקלים לשינוי חשוב כלשהו במדיניות הנאצית כלפי היהודים, שנערך בלא ידיעתו ואישורו של היטלר".⁵⁰ גם הלמוט מילר הצביע בדוח שלו מ-15 באוקטובר 1941 על דילמה זו של גלובוצניק בביצוע תכניתו מרחיקת הלכת לגירמון מחוז לובלין במסגרת מגבלות הסמכות שלו.⁵¹

עם זאת, לא הייתה מניעה שגלובוצניק ישטח את תכניתו לפני היינריך הימלר, שהיה הסמכות המתאימה בתור רייכספירר הס"ס ומפקד המשטרה. ואמנם ברוח זו יש לפרש את מכתבו של גלובוצניק להימלר מ-1 באוקטובר 1941:⁵²

רייכספירר! במסגרת ביצוע כוונותיך לגרמן את המחוז נתתי אתמול לאוברגרופנפירר קריגר (Krueger) את המסמכים המוכנים לאחר עיבוד, וס"ס-אוברגרופנפירר קריגר רצה להגישם לך, הרייכספירר, מיד. האוברגרופנפירר העריך את ההצעה הזאת כדחופה, משום שמצבם הדחוק של הפולקסדויטשה בגנרלגוברנמן לבש ממדים כה חמורים, עד שאפשר לטעון בלי

⁴⁹ חקירה של מקס ר', 29 במאי 1968, fol. 8685, ZStL 208 AR-Z 74/60.

⁵⁰ Browning, *Path*, p. 120

⁵¹ Müller, "Bericht über die Verhältnisse in Lublin"

⁵² דומה לכך אצל Witte, "Zwei Entscheidungen", p. 61, fn. 16. *Dienstkalender Himmlers*, p. 233, note 35.

הגזמה כי מצבם בימי פולין היה טוב יותר [...] היות שנשלמו ההכנות לריכוזם, אפשר להתחיל מיד בביצוע. [...] בקשר לכך אני גם מרשה לעצמי לציין כי ריכוזם [של הפולקסדויטשה] ועקירה יסודית של גורמים אתניים אחרים כאן, במחוז לובלין, עשויים להביא להרגעה פוליטית ניכרת, היות שהאקטיוויזם של הפולנים והאוקראינים, כמו גם השפעת היהודים, שגברו עוד יותר עקב בואם של אלפי שבויי מלחמה שנמלטו, לבשו צורה שמצריכה, גם מבחינה ביטחונית-פוליטית צרופה, התערבות מידית. [...] ס"ס-אוברגרופנפירר קריגר הורה [לי] לפנות אליך, הרייכספירר, בבקשה להעניק לי ריאיון בקרוב.

53

המסקנות המתבקשות מהמכתב הזה הן כדלקמן:

1. הושלמו ההכנות ל"גרמניזציה" של מחוז לובלין, לפי הוראתו האישית של הימלר, פרט ל"Entsiedlung" – טרנספר של גורמים אתניים זרים. אבל טרנספר זה היה תנאי לא יעבור ל"Zusammensiedlung" – קיבוצם של הגרמנים האתניים במחוז.
 2. תכניות ה"Entsiedlung" וה"Zusammensiedlung" הוכנו בלובלין.
 3. גלובוצניק דחק למען הכרעה מהירה, כדי שיוכל לפתוח במבצע של העתקת האוכלוסיות משני הסוגים – הזרים והגרמנים. הוא ביקש מהימלר לקבלו לריאיון, כדי לדון בבעיה הזאת בארבע עיניים. ואמנם פגישה כזאת התקיימה ונדונו השאלות, כפי שמלמד הרישום על המסמך בכתב יד: "נדון בעל פה".
 4. אמנם המכתב אינו מציין במפורש כי יש כוונה לרצוח יהודים, אבל תהיה זו טעות לצפות שדבר כזה יוזכר במפורש במסמך רשמי, שמאוחר יותר הוכנס לתיקו האישי של גלובוצניק. העניינים האלה נשמרו במעטה של סודיות גמורה.
- יש להניח כי הימלר קיבל את מכתבו של גלובוצניק זמן קצר לאחר 1 באוקטובר 1941. היות שהמעורבים בעניין הבינו היטב כי להחלטה שנדרשה הייתה חשיבות פוליטית עקרונית מהמעלה הראשונה, יש להניח בוודאות כי הימלר העביר לפירר את הצעתו של גלובוצניק - לבטח בתוספת המלצה לקבלה. הייתה כאן גם חדירה בוטה לתחום הסמכויות של הנס פרנק, ולכן נאלץ הימלר לחפש דרך להשיג את הסכמתו של פרנק, או לנטרלו.⁵⁴ אין כל ראייה לכך שהימלר ביקש להגיע לכלל תמימות דעים עם פרנק. עם זאת מצויים רמזים לכך שהימלר גרם להיטלר לקבל את ההחלטה במטרה לנטרל את פרנק בתפקידו כמושל הגנרלגוברנמן.

⁵³ גלובוצניק להימלר, 1 באוקטובר 1941, BA BDC (Globocnik), (הדגשה של המחבר).

⁵⁴ על מעמדו של פרנק כמושל כללי ראה אצל Musial, *Zivilverwaltung*, pp. 13-20.

גם העדויות הבאות רומזות לקבלת ההחלטה על-ידי היטלר אישית: כבר הוזכר לעיל כי ב-17 באוקטובר 1941, בנאום שנשא בלובלין, הזכיר פרנק כבדרך אגב "משימה מיוחדת מטעם הפירר". מן הסתם הייתה הכוונה לרציחת יהודים במחוז לובלין וליישובם של גרמנים במקומם. בוודאי גם אין זה מקרה שבאותו יום עצמו סירטט היטלר חזון לעתיד בדבר יישובם של מתיישבים גרמנים במזרח, תכנית שכללה גם את "סינון" האוכלוסייה המקומית ואת "סילוקם המלא" של היהודים. כן אמר כדברים האלה: "יש רק משימה אחת: גרמניזציה על-ידי הבאת הגרמנים והתייחסות לתושבים הילידים כאל אינדיאנים... אני ניגש לעניין הזה בקור רוח מוחלט. אני רואה את עצמי כמגשימו של רצון ההיסטוריה... רק צר לי שאינני צעיר יותר בכך וכך שנים. טוט, גם אתה צריך להרחיב את התכנית שלך! אתה תקבל עובדים".⁵⁵

אי-אפשר להבין את הדברים האלה אלא כראיה לכך שהיטלר כבר נדרש בעבר לשאלה הזאת בדרך כלשהי. אבל הם גם מהווים אישור חד-משמעי להחלטה "לסלק לגמרי את היהודים". הביטוי הזה, כמו גם "פינוי מעבר לבוג", מצביעים על הכוונה להשמידם, כפי שאכן אירע. השר טוט קיבל את הוראותיו של היטלר להרחיב את תכנית הבנייה שלו, ונראה שטוט התייחס להוראה הזאת ברצינות, כצפוי. שלישו של גלובוצניק העיר על כך לימים: "ראוי לציין שהרייכסלייטר (Reichsleiter) טוט, קודמו של שפר, קיים מגעים קבועים עם גלובוצניק כדי להיוועץ אתו בקשר למצב השורר במזרח בנוגע לעבודות הבנייה שיש לתכנן".⁵⁶ אבל מגעים כאלה נפסקו לא יאחר מסוף ינואר 1942, מפני שב-8 בפברואר נספה טוט בתאונת מטוס.⁵⁷

יש בכך גם ראייה נוספת לתפקיד המוביל שמילא גלובוצניק בתכניות לגרמן את המזרח. בקשר לכך יש גם להדגיש כי מטרתו העיקרית של היטלר במלחמתו נגד ברית המועצות הייתה לכבוש "לבנסראום" בשביל העם הגרמני. היטלר נדרש לעניין הזה עוד בשנת 1923: "...אנו הנאציזם-סוציאליסטים צריכים לדבוק ללא רתע ביעדים של מדיניות החוץ שלנו: להעניק לעם הגרמני את האדמה והקרקע [Grund und Boden] המגיעים לו. זו היא הפעולה היחידה שלמענה נוכל להצדיק קרבנות של דם בפני הדורות הבאים בגרמניה...".

אבל בדברנו היום על אדמה וקרקע חדשות באירופה, נוכל להעלות על הדעת, בראש ובראשונה, רק את רוסיה ואת מדינות הגבול הכפופות לה. הגורל עצמו כמו מבקש לתת

⁵⁵ Jochmann, *Monologe*, pp. 90 f. פריץ טוט היה שר החימוש של היטלר וראש חברת הבנייה הצבאית למחצה "ארגון טוט".

⁵⁶ חקירה של מקס ר', 29 במאי 1968, ZStL, 208 AR-Z 74/60, fol. 8686.

⁵⁷ *Dienstkalender Himmlers*, p. 341.

סימן. בהפקידו את רוסיה בידי הבולשוויזם, הוא גזל מן העם הרוסי את אותה אינטליגנציה שהולידה והבטיחה עד כה את קיומה כמדינה.⁵⁸

בדיון מ-16 ביולי 1941 עם עוזריו המקורבים ביותר אמר היטלר כי במהלך המלחמה נגד ברית המועצות מסתמן עתה הסדר סופי: "עלינו להפוך את השטחים החדשים שכבשנו במזרח לגן עדן עלי אדמות; השטחים האלה חיוניים לנו ביותר."⁵⁹

בהקשר הזה מתעוררת השאלה איזה תפקיד נועד ל"יהודי ההרסני" בתוך אותו "גן עדן".⁶⁰ ב-17 באוקטובר 1941, בהפליגו בחזיונות העתיד שלו לגבי המזרח, הדגיש היטלר "כמה פעמים כי היה רוצה להיות צעיר ב-10 או ב-15 שנים, כדי להיות עד להתפתחות הזאת".⁶¹ יוצא מכאן שתכניות ההתיישבות הקונקרטיות של גלובוצניק במחוז לובלין נועדו להגשים כבר עתה את חלומו הפוליטי ואת חזיון העתיד של היטלר, ולו לפחות את ראשיתו.

טענתי היא כי לאחר שקיבל היטלר את ההחלטה הזאת, שהייתה בעיניו בעלת חשיבות היסטורית, יידע הימלר את גלובוצניק בקשר אליה. ואמנם ב-13 באוקטובר התקיים דיון בין שעתיים, בהשתתפותם של הימלר, קריגר וגלובוצניק.⁶² על תוכנו של אותו דיון לא נמסר דבר, אך יש להניח כי דובר בו הן על יישובם מחדש של הפוקלסדויטשה והן על חיסולם של יהודים, וכי ניתן אישור מסוים לשני הנושאים האלה. קריגר השתתף בדיון הזה, ראשית משום היותו הממונה הישיר על גלובוצניק, ושנית כיוון שהאמצעים שאמורים היו להינקט חרגו מתחומיו של מחוז לובלין: קריגר, בתוקף תפקידו כ-HSSPF (המפקד העליון של הס"ס והמשטרה), היה אחראי לשטח הגנרלגוברנמן כולו.

אולם העובדה שאותו דיון התקיים ב-13 באוקטובר מלמדת גם כי היטלר קיבל מן הסתם את החלטתו הקונקרטיית ימים אחדים אחרי 1 באוקטובר, אבל לפני 13 בחודש הזה. באותה עת

⁵⁸ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Munich: Auflage, 1942), pp. 661-665, 739, 742

⁵⁹ "Aufzeichnungen Bormanns über die Besprechung Hitlers mit seinen Mitarbeitern über die Ziele im Krieg gegen die UdSSR, 16 Juli 1941", in Internationaler Militärgerichtshof. Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher (Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal: Official Text), 42 vols. (Nuremberg, 1947-1949) (hereafter, IMT), vol. XXXVIII, p. 88; Czesław Madajczyk, ed., *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan* (Munich: Saur, 1994), pp. 61-64

⁶⁰ Browning, *Path*, p. 105

⁶¹ "Notiz des persönlichen Referenten von Alfred Rosenberg, Dr. Koeppen, über das Gespräch mit Hitler am 17. Oktober 1941", in Madajczyk, *Generalplan Ost*, pp. 22 f.

⁶² רישום מ-13 באוקטובר 1941, p. 233, *Dienstkalender Himmlers*.

הייתה רוחו של הפירר טובה עליו מאוד, אם להאמין לעדותו של גבלס, שנפגש אתו ב-4 באוקטובר: "הוא [הפירר] נראה מצוין, הוא נתון במצב רוח של אופטימיות שופעת. הוא ממש מקרין אופטימיות". אמנם היטלר לא רצה לכבול את עצמו על-ידי נקיבת מועד לניצחון הסופי על ברית המועצות,⁶³ אבל הלוך רוחו עשוי היה להניעו לקבל החלטות שמטרתן להגשים הלכה למעשה את חזיונות העתיד שלו.

הנס פרנק, ששהה ברייך בין 1 ל-14 באוקטובר, לא היה יכול שלא לדעת על אותה החלטה המיוחסת להיטלר,⁶⁴ שהרי בתוקף תפקידו כמושל הכללי היה אחראי אישית בפני הפירר לכל מה שמתרחש בגנרלגוברנמן. הנחה זו נתמכת גם על-ידי הדיון האמור בלובלין מ-17 באוקטובר וכן על-ידי הערת האגב שלו מאותו יום בדבר "המשימה המיוחדת מטעם הפירר". את השיחה בין פרנק לרוזנברג, שהתקיימה ב-14 באוקטובר, אפשר לפרש כסותרת את ההנחה שלפרנק נודע על ההחלטה להשמיד את יהודי הגנרלגוברנמן בעת שהותו בברלין. אפשר להקשות: אם ידע פרנק כי עומדים לרצוח את היהודים במקומות שבתם, מדוע שאל את רוזנברג אם אפשר לגרש את יהודי הגנרלגוברנמן מזרחה? ככל הנראה, הכוונה לרצוח את היהודים "שלו" במקומותיהם גרמה לפרנק "אי-נוחות" מסוימת. הוא העדיף שיובלו למזרח, ואף פנה אישית בעניין הזה לרוזנברג. בנאומו הנודע לשמחה מ-16 בדצמבר 1941 התייחס פרנק לסירובו של רוזנברג: "אמרו לנו בברלין: לשם מה כל הטרחה הזאת? גם באוסטלנד או ברייכסקומיסריאט אין לנו מה לעשות בהם, חסלו אותם בעצמכם".⁶⁵ בנסיבות האלה לא ראה פרנק ברירה אלא לפעול לפי הוראת הפירר. בנאום שנשא ב-4 במרס 1944 בחוג העובדים המקורבים לו ביותר אמר פרנק: "היזכרו נא איזו משימה קשה עד זוועה (grauenhaft schwer) היינו צריכים ליטול על עצמנו כדי לפתור את הבעיה היהודית".⁶⁶

הדעת נותנת כי חזון ההתיישבות של הפולקסדויטשה היה המניע הראשי בהחלטתם של היטלר, הימלר וגלובוצניק "להרחיק" (entfernen) באותה עת את היהודים ממחוז לובלין ומכל מחוזות הגנרלגוברנמן. כדי לגרמן את מחוז לובלין ומחוזות אחרים צריך היה ל"טהרם" תחילה מיהודים, ואחר כך גם מפולנים. בעניין הזה הכריעו נקודת ההשקפה הגזעית-פוליטית ושנאת היהודים הפרנואידיית, שמנעו עקרונית את קיומם של יהודים בתחום השלטון הגרמני.

⁶³ Goebbels, *Tagebücher*, vol. 2, pp. 49, 52, 55 f.

⁶⁴ Präg & Jakobmeyer, *Diensttagebuch*, pp. 410-413

⁶⁵ שם, עמ' 457.

⁶⁶ שם, עמ' 810.

אבל היו גורמים נוספים שהגבירו את הדינמיקה של ההחלטה מראשית אוקטובר 1941. באותה עת כבר התנהל חיטול של יהודי ברית המועצות במלוא העצמה, ומכאן שעצם ההחלטה להשמיד יהודים לא הייתה בגדר חידוש: הגרמנים כבר חצו את הסף של רצח המוני. כן יש לזכור את היישוב מחדש של גרמנים יושבי חבל הוולגה ואת מצוקת המזון הנוראה שהחלה להסתמן בברור.

בראשית ספטמבר 1941 הודיעה ההנהגה הסובייטית שהיא מעבירה כ-400,000 גרמנים של הוולגה לסיביר ולקזחסטן, "היות שאי-אפשר לשלול את האפשרות כי יש ביניהם אנשי גיס חמישי".⁶⁷ גבלס כינה את הצעד הזה בצביעות "אחת הדרמות הלאומיות הגדולות ביותר שידעה ההיסטוריה".⁶⁸ אבל בתמונת העולם הפרנואידית של הנאצים נצטיירו הבולשוויקים, שגירשו עתה את הגרמנים מחבל הוולגה, כמוקצים מחמת מיאוס ממש כמו היהודים, ואת אלה האחרונים הם אף האשימו בשותפות לאחריות לצעד הזה.

באותה עת הלכו והחריפו סימניה של מצוקת רעב המונית, בעיקר בשטחי המזרח שהיו כבושים בידי הגרמנים. ב-9 באוקטובר רשם גבלס ביומנו: "מצב התזונה בשטחים הכבושים נהפך לאסון ממש, המאפיל על כל שאר השיקולים". ב-17 באותו חודש כתב: "על חלק גדול של אירופה מאיים בחורף הקרוב הביטוי הנורא 'מצוקת רעב' (Hungersnot)."⁶⁹ באותו יום אמר פרנק בישיבת ממשלת הגנרלגוברנמן בלובלין כי "דאגת אספקת המזון" היא הבעיה המרכזית בכל מחוזות הגנרלגוברנמן.⁷⁰ אבל בעיני הגרמנים נחשבו הרוב הגדול מתוך כ-2.5 מיליון היהודים בגנרלגוברנמן "אכלנים חסרי תועלת", היות שלא הועסקו בכלכלת החימוש הגרמנית, ופרנק - בנאום שנשא ב-16 בדצמבר 1941 - אף כינה אותם "זללנים מזיקים".⁷¹

באותה תקופה של סתיו 1941 גוועו למוות מאות אלפי שבויי מלחמה סובייטים במחנות השבויים של הוורמכט מרעב וממחלות שבאו בעטיו. ב-17 באוקטובר 1941 כתב גבלס: "מתרחשות שם מגפות רעב נוראות שלא יתוארו".⁷² מכאן נותר רק צעד אחד עד לרציחתם של מאות אלפי יהודים שנזוים, נשים וטף וגברים "בלתי כשירים לעבודה". הרי אפילו

⁶⁷ *Völkischer Beobachter*, September 11, 1941

⁶⁸ רישום מ-9 בספטמבר 1941, Goebbels, *Tagebücher*, vol. 1, p. 384.

⁶⁹ שם, כרך 2, עמ' 82, 133.

⁷⁰ AGK Diensttagebuch, vol. XVII/1, p. 29

⁷¹ Präg & Jakobmeyer, *Diensttagebuch*, p. 458

⁷² Goebbels, *Tagebücher*, vol. 2, p. 132

לחייילים הרוסים, שהיו ביסודם כשירים לעבודה, הניחו לגווע ברעב. על כך רומזת גם הצהרתו של היטלר מ-25 בינואר 1942: "מדוע אתייחס ליהודי באופן שונה מכפי שאני מתייחס לשבוי מלחמה רוסי? רבים מתים במחנות השבויים, מפני שהיהודים הם שהביאו אותנו למצב הזה".⁷³

בחודשים ספטמבר ואוקטובר 1941 חברו יחד שנאת היהודים הפרנאידית עם סדרה שלמה של עילות, נסיבות ואירועים שהצדיקו בעיניהם של היטלר וקלגסיו את רציחתם של יהודים פולנים. אם בתחילה "הסתפקו" ביהודי פולין, הרי זה משום שהימים עדיין לא היו בשלים לרציחתם של יהודי גרמניה, עקב החשש מפני התנגדות מצד שכבות מסוימות באוכלוסייה הגרמנית, כגון הכנסייה או חוגים של אנשי רוח,⁷⁴ והגרמנים ביקשו להימנע בכל מחיר מיצירת אי-שקט שלא לצורך. גבלס, שהיה בלי ספק אחד האנשים הבקיאים ביותר בהלכי הרוחות ברייך השלישי בקשר לנושא הזה, רשם ביומו, בנימה של רוגז, ב-28 באוקטובר 1941:

השכבות האינטלקטואליות והחברתיות שלנו שבו וגילו לפתע את רגשי ההומניות שלהן כלפי היהודים המסכנים... די ליהודים לשלוח ישישה עם טלאי צהוב לקורפירסנדם, כדי שהאזרח הגרמני המהוגן (der deutsche Michel) ישכח כל מה שעוללו לנו היהודים בשנים ובעשרות השנים האחרונות. אבל אנחנו לא [נוכל לשכוח]!... יש לחתור לכך שעוד במרוצת השנה הזאת יסולקו היהודים האחרונים מברלין... איני יודע עדיין אם אצליח בכך, כי היהודים תמיד מוצאים להם מגינים רבי עצמה בדרגי השלטון הגבוהים ביותר... מוזר מה רב חוסר האינסטינקט הבריא כלפי היהודים שאפשר למצוא עדיין בחוגי החברה ואנשי הרוח שלנו.⁷⁵

היה אפוא מקום לצפות שההתנגדות לרציחת יהודים גרמנים תהיה גדולה בהרבה מזו שהובעה נגד צעדים "מתונים" בהרבה, כמו הנהגת חובת הענידה של הטלאי הצהוב בספטמבר 1941, או גירוש. ואמנם באוגוסט 1941 נאלצו השלטונות להפסיק את תכנית המתות החד, כדי לשכך את זעם האוכלוסייה שהתעורר עקב כך. נפער אפוא פער של ממש בין הכוונה להשמיד את היהודים מבחינה פיזית ובין היכולת להוציאה אל הפועל. היטלר ומקורביו ידעו היטב כי רצח של יהודים גרמנים אינו יכול להתבצע אלא בחשאיות. מאלפים

⁷³ Jochmann, *Monologe*, p. 229

⁷⁴ Hans Mommsen, "What Did the Germans Know about the Genocide of the Jews?", in Walter H. Pehle, ed., *November 1938. From "Kristallnacht" to Genocide* (New York: Berg, 1991), p. 205

⁷⁵ Goebbels, *Tagebücher*, vol. 2, pp. 194 f.

בעניין הזה הדברים המיוחסים להימלר, שאמר – כנראה ב-14 בדצמבר 1941 – לוויקטור בראק (Vicktor Brack): "[צריך] מטעמים של הסוואה לפעול מהר ככל האפשר [לרציחת היהודים]"⁷⁶.

אבל בספטמבר 1941 עדיין לא ידעו בברלין כיצד הכוונה הזאת ניתנת לביצוע. ואילו המזרח, ובכללו הגנרלגוברנמן, היה שטח פטור ממגבלות חוקיות, אוכלוסייתו המקומית הייתה משותקת מכוח הטרור, והנאצים יכלו לנהוג בו כאוות נפשם.

מחנות השמדה עם תאי גזים נייחים – תנאי הכרחי להשמדת היהודים בגנרלגוברנמן שיטה חדשה ויעילה לרצח המוני – תאי הגזים הנייחים – הייתה אחד הגורמים העיקריים שאפשרו את רציחתם של היהודים יושבי הגנרלגוברנמן. בשיטות שהופעלו עד כה, כלומר בהוצאה להורג ביריות, היה קשה מן הסתם לבצע השמדה המונית. הלא היה מדובר במיליוני בני אדם שנועדו לחיסול, והמלאכה הזאת אמורה הייתה להתבצע בחשאיות ככל האפשר ובאמצעות כוח אדם מצומצם. משמע שאֵלה טכנית בלבד, אלא שזו הייתה בעלת משמעות רבה.

בשטחים הכבושים בברית המועצות נטבחו יהודים בהמוניהם בעילה של מלחמה בפרטיזנים. הדבר הצריך הפעלת מספר גדול של "מוציאים להורג" בירייה. שני התנאים האלה לא נתקיימו בגנרלגוברנמן: לא היו בו המוני חיילים פנויים למלאכה הזאת, וכן לא התחוללה בו מלחמה בפרטיזנים. בקריאתו הפומבית של סטלין ב-3 ביולי 1941, לנהל מלחמת פרטיזנים מאחורי החזית הגרמנית, ראה היטלר גם צדדים "חיוביים", וכה אמר ב-16 באותו חודש: "המלחמה הזאת נגד הפרטיזנים יש בה גם יתרונות; היא מאפשרת לנו לחסל כל מה שמתייצב נגדנו"⁷⁷. אשר ליהודי ברית המועצות, הרי ראו בהם הנאצים אויבים משתי בחינות: מהיותם יהודים, מבחינת גזעם, ומבחינה אידאולוגית, כמי שהוחזקו בעיניהם כבולשוויקים נאמנים.

זאת ועוד: ההריגה בירייה הייתה מעמסה פיזית קשה למבצעה. נמסר כי הימלר, כאשר באמצע אוגוסט נכח לבקשתו בהוצאה להורג במינסק, אמר: "זה לא הולך כך". ולהלן דרש

⁷⁶ בראק להימלר, 23 ביוני 1942, BA BDC (Globocnik); ראה גם: Nuremberg doc. NO-205. לגבי מועד דבריו של הימלר ראה 48, fn. 290, *Dienstkalender Himmlers*.

⁷⁷ "Aufzeichnungen Bormann über die Besprechung Hitlers mit seinen Mitarbeitern über die Ziele des Krieges gegen die Sowjetunion, 16. Juli 1941", in *IMT*, vol. XXXVIII, p. 88

ממפקד האיינזצגרופה B, ארתור נבה (Arthur Nebe), לבחון שיטות רצח "הומניות" יותר, כלומר: לתור אחר דרכי הריגה שלא יטילו מעמסה כה כבדה על הצוותים המושכים בהדק.⁷⁸ השימוש במשאיות גז לא נראה בעיני המרצחים חלופה הולמת, בגלל הספקיה הדלים: רצח המוני בשיטה הזאת היה אורך זמן רב מדי. יוצא מכאן כי אף לא אחת מכל שיטות הרצח המוכרות, שניתנה לביצוע בתנאים של שלהי קיץ 1941, לא התאימה לחיסול 2.5 מיליון יהודי הגנרלגוברנמן. על ה"דילמה" הזאת עמד הנס פרנק ב-16 בדצמבר 1941, כאשר בישיבתה של ממשלת הגנרלגוברנמן הודיע על הכוונה לחסל את כל היהודים: "את 3.5 מיליוני היהודים האלה [כך] לא נוכל לחסל בריות, לא נוכל להרעילם, אבל בכל זאת נוכל לנקוט אמצעים שיביאו, בדרך זו או אחרת, להצלחה במבצע ההשמדה".⁷⁹ הפתרון בה"א הידיעה נמצא ברעיון להקים מחנות השמדה ובהם תאי גזים נייחים, שהספקם ויעילותם יעלו פי כמה וכמה על כל מה שנודע עד אז. מחנות ותאי גזים אלה ענו על הצרכים הטכניים של "הפתרון הסופי". לפי בראונינג, "מחנות ההשמדה על מתקני הגז שלהם לא היו אחרי הכול בגדר המצאה שנגזרה מאליה ברגע שהיטלר החליט להרוג את היהודים".⁸⁰ במילים אחרות: פיתוחם של תאי גזים נייחים לא היה תוצאת ההחלטה הקונקרטית לבצע רצח המוני ביהודי פולין בפרט, וביהודי אירופה בכללם, אלא קדם לה. עם זאת, אלמלא הרצון לבצע את הרצח ההמוני, לא היה צורך לפתח תאי גזים. אין בכך משום סתירה, כי עלינו להבחין הבחנה גמורה בין הכוונות (הרצון) ובין האפשרות להוציאן אל הפועל. במקרה הזה התקיימה התניה הדדית בין גורמים של מצב ובין גורמים קוגניטיביים של התגבשות ההחלטה לבצע את "הפתרון הסופי". לכן אני סבור כי מפרזים מאוד בחשיבות המחלוקת ההיסטוריוגרפית בין ה"אינטנאציונליסטים", השמים את עיקר הדגש בכוונות, לבין ה"פונקציונליסטים". בעניין הזה מקובלת עליי דעתו של בראונינג, הנדרש לשאלה הזאת ב"The Path to Genocide" פירוט בספרו.⁸¹

⁷⁸ מובא אצל: Ogorrek, *Einsatzgruppen*, p. 182; Longerich, *Politik der Vernichtung*, p. 442 Breitman, *Architect*, pp. 191-194 של יהודים בברית המועצות על-ידי האיינזצקומנדו, באמצעות יריות, כתב איימן לרודולף הס: "נמסר כי התרחשו מחזות אימים: פצועים שניסו לברוח; הריגת פצועים, בעיקר נשים וילדים. [...] רוב חברי האיינזצקומנדוס נעזרו באלכוהול כדי להתגבר על המלאכה המגעילה הזאת". רישומים של הס (1946/47): "Meine Psyche. Werden, Leben und Erleben", AGK Archivum Jana Sehna 22, fol. 127.

⁷⁹ Präg & Jakobmeyer, *Diensttagebuch*, p. 458

⁸⁰ Browning, *Path*, p. 117

⁸¹ שם, עמ' 86-121.

הרעיון להשתמש בתאי הגזים הנייחים במחנות ההשמדה לביצוע הרצח ההמוני ביהודים עלה לכל המאוחר בספטמבר 1941. הא ראייה, שכבר בסוף אוקטובר הוחל בהקמת מחנה ההשמדה בבלז'ץ על תאי הגזים שלו. כן ייתכן שהרעיון נולד בלובלין – אפשרות הנתמכת על-ידי הראיות והשיקולים שלהלן.

דיטר וסיליציני, מעוזריו הקרובים של אייכמן, העיד ב-1946: "לפי מה שאמר לי אייכמן עצמו, היה גלובוצניק האיש הראשון שהשתמש בתאי גזים לחיסול המוני של בני אדם".⁸² אייכמן עצמו העיד במשפטו בירושלים כי חודשיים עד שלושה חודשים לאחר הפלישה לברית המועצות מסר לו היידריך ש"הפירור הורה על ההשמדה הפיזית של היהודים", וכי היידריך ציווה עליו כדברים האלה: "סע לגלובוצניק. הרייכספירר כבר נתן לו את ההוראות המתאימות. בדוק עד כמה הוא התקדם עם הפרויקט שלו".⁸³

נראה כי אייכמן טעה כאשר אמר במשפטו כי ההוראה לרציחת היהודים ניתנה בקיץ 1941 – טעות שאפשר להבינה נוכח הזמן הרב שחלף מאז. אבל אין זה סביר שטעה גם באשר לעצם מהותו של האירוע, בהעידו כי נצטווה לבחון מקרוב אצל גלובוצניק את טכניקת ההמתה בתאי הגזים, וכי עשה כן לאחר שהורה היטלר להשמיד את כל היהודים.

גם רודולף הס מספר כי כאשר ציווה עליו הימלר להקים מתקני השמדה באושוויץ, כבר היו בנמצא מחנות השמדה בתחומי הגנרלגוברנמן.⁸⁴ הקמת מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו לא החלה אלא במאי 1942.⁸⁵ באותה עת כבר פעלו מחנות ההשמדה בבלז'ץ וסוביבור. בקשר לכך ראוי להזכיר כי ההחלטה לרצוח את היהודים בשיטתיות נתקבלה באותה עת בקירוב, אבל ככל הנראה באופן בלתי תלוי, בנוגע לווארטגאו ולגנרלגוברנמן. העובדה

⁸² Dieter Wisliceny, "Bericht: Die Bearbeitung der jüdischen Probleme durch die Sicherheitspolizei und den SD bis 1939", November 18, 1946, IFZ Fa 164 (Wisliceny), p. 8

⁸³ *Protokoll. Tonbandaufzeichnungen* -Jochen von Lang, ed., *Das Eichmann der israelischen Verhöre* (Berlin: Severin und Siedler, 1982), pp. 82 f.

⁸⁴ Claude Pressac, *Die Krematorien von Auschwitz. Die Technik des Massenmordes*. (Munich: Piper Verlag, 1994), pp. 51-55, fn. 132; Karin Otrh, "Rudolf Höss und die 'Endlösung der Judenfrage'. Drei Argumente gegen deren Datierung auf den Sommer 1941", *WerkstattGeschichte*, 18 (1997), pp. 52 ff.

⁸⁵ Pressac, *Die Krematorien von Auschwitz*, pp. 48-50; Jan van Pelt, "The -Idem, with Robert 41 ואילך. ראה שם, עמ' 1941. *Machinery of Mass Murder at Auschwitz*", in Yisrael Gutman & Michael Berenbaum, eds., *Anatomy of the Auschwitz Death Camp* (Bloomington: Indiana University Press, 1994), pp. 183-245.

שפותחו אמצעים שונים לרצח בכל אחד מהמקומות מלמדת כי רעיון מחנות המוות עם תאי גזים ניחים פותח בלובלין. מחנות השמדה עם תאי גזים ניחים נמצאו בבלז'ץ, בסוביבור, בטרבלינקה, במיידנק ובאשוויץ. ארבעת הראשונים בהם היו כפופים לגלובוצניק.

מעבר לכך קשה לשער כי ב-1 באוקטובר 1941, כאשר ביקש גלובוצניק רשות לגירוש (Entsiedlung) האוכלוסייה, עדיין לא ידע כיצד יבצע זאת הלכה למעשה. הרי כבר צוין לעיל כי באותה עת לא היה הגירוש מזרחה אפשרי, מטעמים צבאיים ואידאולוגיים כאחד. אבל גם העברתה ויישובה בתחומי הגנרלגוברמן לא באה בחשבון, בהיעדר שטחים פנויים מיישוב בשטח הזה. זאת ועוד: כאשר קיבל גלובוצניק ב-13 באוקטובר 1941 את האישור המיוחל לגירוש, כבר היו מוכנות בלובלין, ככל הנראה, תכניות מפורטות להקמת מחנה ההשמדה. כן יזכר כי במכתבו של גלובוצניק להימלר מ-1 באוקטובר 1941 מדובר ב"מסמכים מפורטים" (ausgearbeitete Unterlagen). בסוף אותו חודש הוחל בבניית מחנה ההשמדה בבלז'ץ.⁸⁶

ההשערה כי טכניקת ההמתה בתאי גזים ניחים פותחה בלובלין, מתאששת גם על-ידי עדותו של פרדיננד האנצוג (Ferdinand Hahnzog), מי שהיה אז מפקד הז'נדרמיה במחוז לובלין, שנמסרה לאחר המלחמה. הוא סיפר על "מתקן פרימיטיווי... ליד בלז'ץ, חבוי עמוק ביער הגובל בגליציה, מורכב מדיר חתום, שמשטרת הביטחון ושירות הביטחון מזמושץ' כיוונו לתוכו את גזי הפליטה של כלי רכב אשר הביאו את ה'morituri' [המיועדים למות]!".⁸⁷ הניסויים האלה בוצעו, לפי עדותו, כבר "באביב 1941, אם לא בסתיו 1940". בכלל, הניסויים בשיטות המתה חדשות היו באותה עת עניין שבשגרה. ייזכרו בקשר לכך "ניסויים" דומים שנעשו בקיץ 1941 במינסק או במוגילב.⁸⁸

אם אמנם כך היו הדברים, פירוש הדבר שלכל המאוחר בקיץ 1941 שקלו בלובלין את האפשרות להשתמש בשיטת הרצח הזאת ואף פיתחו אותה באופן עצמאי. לרשותו של גלובוצניק עמד מטה של מומחים בכמה תחומים, שבחנו פרויקטים למיניהם. גלובוצניק עצמו היה בעל ניסיון בעניינים האלה, כי בשנות העשרים למד בבית הספר הממלכתי הגבוה

⁸⁶ Witte, "Zwei Entscheidungen", p. 61, fn. 16; Pohl, *Judenpolitik*, p. 100; Longerich, *Politik der Vernichtung*, p. 455

⁸⁷ "Zustände und Begebenheiten im Distrikt Lublin des Generalgouvernements von Januar 1940 bis April 1942 aufgrund persönlicher Erinnerungen von Ferdinand Hahnzog, Juli 1962", HstA, Nds, 721 Hild, Acc 39/91, no. 28/113, fol. 245. האנצוג שהה בלובלין מינואר 1940 עד אפריל 1942, ולכן אין לייחס חשיבות מוגזמת לטעות שאולי נפלה אצלו בתיארוך מוקדם מדי של הניסויים האלה. גם דיווחיו האחרים מהימנים.

⁸⁸ Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 442-445 (Minsk); Ogorrek, *Einsatzgruppen*, pp. 211-214 (Minsk and Mogilev); Breitmann, *Architect*, pp. 196 f.

להנדסת מכונות, וכן עבד כמהנדס אחראי וכמפקח בניין באתרי בנייה שונים.⁸⁹ מאז סוף 1939 היה עיקר עיסוקו, בתוקף תפקידו כ-SSPF בלובלין – רצח שיטתי. נמצא אפוא כי היה מצויד הן בידע תאורטי והן בניסיון מעשי למילוי משימתו. שלישו מקס ר' (Max R.) התרשם מאוד מכישוריו של הממונה עליו: "בכלל הייתי מופתע מאוד מהידע הרב שלו בתחומים מתחומים שונים, אם פוליטיים, טכניים או גאוגרפיים".⁹⁰

גרלך משער כי הקמת המחנה בבלז'ץ הייתה ניסיון "לבחון הלכה למעשה שיטות של השמדה המונית של יהודים באמצעות גז רעיל בתאי גז ניחים ולעשות צעדים ראשונים של ביצוע".⁹¹ אולם יש כמה עובדות המטילות ספק בנכונותה של התאוריה הזאת. אילו היה זה אך ניסיון, כי אז לא היו משקיעים בו מן הסתם מאמצים כה גדולים. ד"ר יאנוש פטר (Janusz Peter), חבר תנועת המחתרת הפולנית מטומשוב לובלסקי (Tomaszów Lubelski), השוכנת במרחק שבעה קילומטרים מבלז'ץ, מתאר בתור עד ראייה את ימיו הראשונים של מחנה ההשמדה בבלז'ץ:

תחילה באו למקום "אסקריס"⁹² בלוויית גרמנים לבושים במדי משטרת הביטחון. אחר כך שכר מפקד המחנה פועלים תושבי האזור, כדי לברא חלקת יער ליד קצה מסילה החסומה, להניח מסילה צדדית ולהחליף את האדנים הרקובים. לאחר שנוצר ריבוע מבורא בחלקת היער והוקף בגדר תיל דוקרני, ניגשו לעבודה הנגרים והבנאים שנשכרו... בסוף ינואר 1942 פוטרו כל העובדים האזרחיים, וסיום העבודות הוטל על האסקרי.⁹³

התיאור הזה סותר את הטענה שמחנה השמדה זה לא היה אלא מקום לניסויים. השטח שגודר בסתיו 1941 נשאר בגודלו המקורי כל הזמן, ורק תאי הגז הקיימים והראשונים נהרסו ובמקומם בנו תאים גדולים יותר, כפי שיפורט עוד להלן. אילו היה מדובר בניסוי בלבד, כי אז די היה בבניין פשוט, שגם היה מצריך פחות אנשים כדי לשמור עליו ולהסוות את יעדיו. מאמץ

⁸⁹ Pucher, *In der Bewegung*, p. 22

⁹⁰ חקירה של מקס ר', ZStL; 208 AR-Z 74/60, fol. 8686.

⁹¹ Gerlach, "Wannsee-Konferenz", p. 43

⁹² כך כונו שבויי מלחמה סובייטים לשעבר, שאומנו במחנה טרוניקי (Trawniki) בסביבות לובלין והועסקו אחר כך במסגרת "מבצע ריינהרד". כן כונו "טרוניקי", על שם המחנה.

⁹³ Janusz Peter, *Tomaszowskie za okupacji* (Tomaszów Lubelski: Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne, 1991), pp. 188 f.

הבנייה הרב שהושקע במחנה מלמד כי מנהליו כבר ידעו ששיטת ההסוואה הזאת ישימה, ובעיקר יעילה.

יש די ראיות לכך שגלובוצניק היה שונא יהודים מושבע ולא נרתע מרציחתם בהמוניהם. באפריל 1941 כתב עליו הממונה הישיר עליו בגנרלגוברנמן, ה-HSSPF קריגר, את ההערכה הזאת: גלובוצניק תופס "באופן אינטלקטואלי את גודל המשימות שהוטלו עלינו" ויש בו "הנוקשות המובהקת" לפתוח במילוי המשימות האלה ולהנהיגן.⁹⁴ הערכה דומה של גלובוצניק הביע גרופנפירר הס"ס פון הרף (von Herff):

[הוא] מייחס רק מעט חשיבות להופעה חיצונית, מסור לתפקידו בקנאות [...] מהחלוצים הטובים והחזקים בגנרלגוברנמן. אדם אחראי, אמיץ, איש מעשה. בגלל רוח התזזית שבו הוא פורץ לעתים את הגבולות המקובלים ושוכח את הגבולות הפנימיים שהתווה המסדר (הס"ס), אבל לא מתוך שאפתנות אישית, כי אם מתוך דבקות מוחלטת במשימה.⁹⁵

גם הימלר מעיד על גלובוצניק שהיה בעל "כוח עבודה ותנופה אדירים [...], שלא היה דומה לו ביצירת ההתיישבות במזרח".⁹⁶

נוכח כל האמור אין ספק שבסתיו 1941 כבר נמצאו גלובוצניק וקלגסיו מזמן מעבר למחסום הפסיכולוגי של רצח המוני, ואם יש מקום לספק הרי הוא קיים רק באשר לשאלה אם בכלל היה לו לגלובוצניק מחסום פסיכולוגי. קנאי שכמותו, שהיה מוכן לסכן למען רעיון עוועים את החירות ואת החיים של עצמו, בוודאי לא היסס להקריב את חירותם ואת חייהם של אנשים שבז להם ושנאם, על מזבח האידאולוגיה המטורפת שלו.⁹⁷ האנשים האלה לא היו לדידו אלא מכשולים בדרכו להגשמת "חזיונותיו".

מתעוררת השאלה אם ההחלטה מתחילת אוקטובר 1941 להשמיד את היהודים נגעה רק למחוז לובלין, או שמא לכל שטח הגנרלגוברנמן. גרלך מניח כי אין קשר סיבתי חד-משמעי בין הקמת מחנה ההשמדה בבלז'ץ ובין ההחלטה להשמיד את כל יהודי הגנרלגוברנמן, מפני ש"פוטנציאל הרציחה" המקורי של מחנה ההשמדה הזה לא היה מספיק להגשמת היעד

⁹⁴ קריגר להימלר, 2 באפריל 1941, BA BDC (Globocnik).

⁹⁵ ההערכה הזאת נמסרה בעקבות הסיור הרשמי שערך גרופנפירר הס"ס פון הרף בגנרלגוברמן במאי 1943, שם (ההדגשות של המחבר).

⁹⁶ הימלר לוונדלר (Wendler), 4 באוגוסט 1943, שם.

⁹⁷ עד ל"אנשלוס" של אוסטריה לגרמניה חבש גלובוצניק את בתי הסוהר במשך 11 חודשים בסך הכול בעוון פעילות מטעם המפלגה הנאצית. ראה Pucher, *Bewegung*, pp. 22-30.

האמור. גרלך מצטרף בעניין הזה לדיטר פול, המניח כי המשימה שהוטלה על גלובוצניק הלכה והורחבה במרוצת הזמן.⁹⁸

ואילו אני סבור כי כבר באוקטובר 1941 רוחה הציפיה שבקרוב יוחל בהשמדת היהודים בכל שטח הגנרלגוברנמן. הסברה הזאת נסמכת בין השאר על העובדות האלה: ב-21 באוקטובר נאסר על הקמת גטאות חדשים בגליציה בנימוק כי "קיימת התקווה שבעתיד הקרוב אפשר יהיה להעביר (abschieben) את היהודים מן הגנרלגוברנמן".⁹⁹ ואולם "העברה", במשמעותה המילולית, של יהודים למזרח הייתה בלתי אפשרית מטעמים צבאיים, כפי שכבר הוסבר לעיל.

נראה שגם גלובוצניק הניח באוקטובר 1941 כי יש כוונה לרצוח את היהודים בגנרלגוברנמן כולו, ולא רק במחוז לובלין. על כך מעיד הדוח של הלמוט מילר, שכבר צוטט לעיל, מ-15 באוקטובר. מילר כתב בו כי גלובוצניק "רואה צורך בטיהור הדרגתי של הגנרלגוברנמן כולו מיהודים וגם מפולנים, לשם הבטחת השטחים במזרח וכו".¹⁰⁰ להשקפתו של גלובוצניק, יש לראות את כל שטח הגנרלגוברנמן כ"אזור פנימי [Binnenraum] גרמני, ועל כן הוא יהיה מיושב בקרוב על-ידי גרמנים במאה אחוז". עוד אמר כי "עקב כך מדיניות האכלוס בתחומי הגנרלגוברנמן היא עניין סגור".¹⁰¹ מכאן שגלובוצניק הביא בחשבון, לפחות כאפשרות לעתיד, את "הרחקת" כל היהודים מהגנרלגוברנמן, כדי שיוכל לגרמן את השטח הזה.

הטענה ש"פוטנציאל הרציחה" של מחנה בלז'ץ היה קטן מכדי שאפשר יהיה להשמיד בו בתוך זמן קצר יחסית את כל יהודי הגנרלגוברנמן, אינה בהכרח מספקת. לפי בדיקות שערכה ינינה קילבון (Janina Kielboń), הומתו שם בגזים כמעט 58,000 יהודים בין 15 ל-31 במרס 1942.¹⁰² הפלה (Hoefle), מעוזריו הקרובים של גלובוצניק, הכריז ב-16 במרס 1942 כי "הוא יכול לקלוט מדי יום ארבעה-חמישה משלוחים, בני 1,000 יהודים כל אחד,

⁹⁸ Gerlach, "Wannsee -Konferenz", p. 9; Pohl, *Judenpolitik*, p. 101

⁹⁹ Präg & Jakobmeyer, *Diensttagebuch*, p. 436. הצו שהורה לא להקים עוד מחנות גטאות חדשים בגנרלגוברנמן ניתן ביולי 1941, אך בספטמבר של אותה שנה ניתן כנראה אישור מיוחד בנוגע למחוז גליציה.

Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944 Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens* (Munich: Oldenburg, 1996), p. 141

¹⁰⁰ Helmut Müller, "Bericht über die Verhältnisse in Lublin", October 15, 1941

¹⁰¹ "Globocniks Stellungnahme zu der Frage: 'Behandlung Fremdvölkischer'", March 15, 1943; AGK NTN 255, fols. 210 f.

¹⁰² Janina Kielboń, *Migracje ludności w dystryktie lubelskim w latach 1939-1944* (Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 1995), pp. 149, 170

שיעדם הסופי הוא בלז'ץ.¹⁰³ המרצחים הניחו אפוא ערב ההפעלה של מתקני ההשמדה בבלז'ץ כי יעלה בידם לרצוח 4,000 עד 5,000 יהודים מדי יום, כלומר שתעלה בידם משימת "הטיהור ההדרגתי של כל הגנרלגוברנמן מיהודים".

המרצחים יכלו, ערב ההרצה של "מבצע ריינהרד", להניח שבתוך שנתיים יהיה בידם להשמיד במחנה בלז'ץ את כל יהודי הגנרלגוברנמן, שמנו כ-2.5 מיליון נפש. באמצע יוני 1942 נהרסו תאי הגזים הישנים ובמקומם הוקמו תאים חדשים, גדולים יותר.¹⁰⁴ יוצא מכאן שמגבלות "פונטציאל ההרג" של מחנה בלז'ץ נתגלו למרצחים רק כאשר כבר נמצאה הפעלתו בעיצומה.

אין לשלול גם את האפשרות כי בד בבד עם בניית מחנה ההשמדה בבלז'ץ החלו ההכנות להקמת מחנה השמדה נוסף, בסוביבור. כך סבורים כמה היסטוריונים ובהם יולס סכלוויס (Jules Schelvis), הכותב כי "בערך במקביל לבניית בלז'ץ בסתיו 1941 נתגלו למשקיפים מבחוץ פעילויות ראשונות בסוביבור".¹⁰⁵

מאשר את ההשערה הזאת פרדיננד האנצוג, שהוזכר לעיל, שהעיד כי בתחילה נעשו במחנה בלז'ץ "ניסויים" עם תאי גזים, עד שבאוקטובר 1941 נערך – במפתיע ולראשונה – ביקור ביקורת בלשכתו מטעם שטנדרטנפירר הס"ס וולטר גריפן (Walther Gripphan), המפקד החדש של משטרת הסדר במחוז לובלין וסגן אלוף במשטרה העירונית (שופ"ו). האנצוג מספר:

בגמר הביקורת לקח אותי [גריפן] הצידה כדי להסביר [לי] חד וחלק כי "עתה הגיע המועד לגמור עם כל אויבי הרייך – פולנים, יהודים ואפילו גרמנים!" ... זמן קצר לאחר ההלם הראשון הזה בא הלם שני, כאשר ערב אחד, נדמה לי בנובמבר 1941, ושוב לגמרי במפתיע וזו בפתאומיות, נקראתי להתייצב אצל גלובוצניק עצמו. הוא ערך היכרות ביני ובין מפקד ס"ס צעיר יותר, שהוטל עליו להקים את מחנה סוביבור, ודרש לשם כך עזרה ממוצב הז'נדרמיה ולודווא (Włodawa).¹⁰⁶

¹⁰³ תזכיר של רויטר (Reuter) מ-17 במרס 1942, Arciwum Państwowe w Lublinie, (APL), GDL 270, fol. 34.

¹⁰⁴ Yitzhak Arad, *Belzec, Sobibor, Treblinka. The Operation Reinhard Death Camps* (Bloomington: Indiana University Press, 1987), p. 73.

¹⁰⁵ Jules Schelvis, *Vernichtungslager Sobibór* (Berlin: Metropol, 1998), pp. 37 f.

ראה גם Witte, "Zwei Entscheidungen", p. 61, fn. 16; Longerich, *Politik der Vernichtung*, p. 455.

¹⁰⁶ Hahnzog, "Zustände und Begebenheiten", pp. 245 f.

הדיווח של האנצוג חד-משמעי ואינו מותיר מקום רב לניחושים – זאת בתנאי, כמובן, שהוא מתאר דברים שאכן התרחשו במציאות. לעניות דעתי, הדברים אמינים, משום שכל שאר העדויות של האנצוג נמצאו מהימנות ונכונות, ככל שאפשר היה להשוותן עם תעודות או עם עדויות אחרות מאותה תקופה. הדיווח מתאפיין בשחזור מדויק יחסית של האירועים, לפי סדר כרונולוגי, שהאנצוג הצליח לזכור על רקע התקריות שבאותה עת נראו בעיניו חריגות. לבסוף יצוין כי האנצוג היטיב בוודאי להתמצא בנעשה, בתוקף תפקידו כמפקד הז'נדרמיה במחוז לובלין וכחבר במטה של ה-SSPF אודילו גלובוצניק.

אם בסתיו 1941 עמדו להקים בעת ובעונה אחת שני מחנות השמדה במחוז לובלין, מתבקשת המסקנה כי הייתה כוונה לרצוח יהודים לא רק ממחוז לובלין. אפשר גם לטעון, ככל שיישמע הדבר מקאברי, כי כדי לחסל את יהודי לובלין בלבד די היה בשיטות הרצח שהיו נהוגות עד אז, כמו למשל בווארתגאו. מספרם של יהודי לובלין השתווה בקירוב למספרם של יהודי ווארתגאו,¹⁰⁷ וההחלטות לחסלם נתקבלו באותה עת בערך. אבל להמתתם של מיליוני היהודים יושבי הגנרלגוברנמן כולו צריך היה להמציא פתרון "מיוחד".

גם אם נניח שההחלטה הקונקרטית לרצוח את יהודי לובלין הייתה המניע המיידית לאמצעי ההתיישבות במחוז, הרי השמדתם הפיזית של היהודים מהמחוז הזה "בלבד" לא הייתה פותרת את הבעיה לחלוטין, מפני שהיהודים היוו רק חלק מבני האדם, שנועדו לסילוק בכוח מהמחוז. בעיר לובלין, למשל, חיו נוסף על 40,000 היהודים 100,000 פולנים, שגם מהם ביקשו הגרמנים להיפטר, ובמחוז כולו חיו יותר מ-300,000 יהודים ונוסף עליהם כ-1.8 מיליון פולנים ו-300,000 אוקראינים.¹⁰⁸ משמע, השמדת היהודים בלבד לא הייתה יוצרת את המרחבים הטריטוריאליים הדרושים ליישובם המהיר של מאות אלפי אנשים, אפילו לא כדי לפזרם בכל שטח הגנרלגוברנמן, ובאופן הזה לבצע בהצלחה עקירת אוכלוסין; כן לא היה אפשר להעביר בתוך זמן קצר המוני פולנים מזרחה, כשם שלא היה הדבר אפשרי לגבי היהודים, מסיבות שפורטו לעיל. גלובוצניק והימלר היה מודעים אל נכון לבעיות האלה.

¹⁰⁷ לפי אומדנו של פרנק גולצ'בסקי חיו בווארתגאו כ-260,000 יהודים, ובמחוז לובלין – כ-250,000.

ראה Frank Golczewski, "Polen", in Benz, ed., *Dimension des Völkermordes*, p. 457. לפי אומדני ישבו במחוז לובלין כ-320,000 יהודים, ואילו את האומדנים לגבי ווארתגאו לא יכולתי לבדוק. Musial, *Zivilverwaltung*, p. 102.

¹⁰⁸ "Konfessionelle Gliederung der Bevölkerung des Distrikts Lublin nach dem Stande 9.12. 1931 (Schätzung)", APL, GDL 728, fol. 8.

הדילמה הזאת בלטה במיוחד בזמן ה-Entsiedlung של שישה כפרים בסביבת זמושץ', שבוצעה כפרוייקט ניסויי בנובמבר 1941. 2,089 האיכרים הפולנים שנעקרו מכפריהם הובאו בתחילה לזמושץ', ומשם העבירם לכפרים בנפת הרובישוב (Hrubieszów) לאורך הנהר בוג. אבל נמסר שהצבא הגרמני התנגד להעברתם הלאה מזרחה, משום שלא רצה בהימצאם של פולנים עוינים בעורף החזית המזרחית. בעקבות זאת הניחו את האיכרים העקורים לגורלם והתירו להם לנדוד לכל אשר ירצו. מובן שלא יכלו לחזור לכפריהם הישנים, משום שבינתיים כבר יושבו בהם פולקסדויטשה.¹⁰⁹

הנה כי כן, אם הייתה מציאת מקום ל-2,000 עקורים בסך הכול כרוכה בקשיים כה רבים, נקל לשער את גודל הקשיים שהיו הצפויים בעקירתם המתוכננת של מאות אלפים, אם לא מיליונים. הפרשה הזאת מלמדת כי הזזות האוכלוסין המתוכננות, ולו אלה הנוגעות רק למחוז לובלין, מצריכות מרחבים פנויים גדולים – וכאלה לא היו בנמצא בסתיו 1941. ואילו השמדת כל היהודים יושבי הגנרלגוברנמן אמורה הייתה לספק מרחבים כאלה: לפי התכנית יועברו פולנים כשירים לעבודה לעבודת כפייה ברייך, בעוד את הבלתי כשירים יישבו בגטאות שיתרוקנו.

זו לא הייתה השערה גרידא, כפי שיוכחו אירועי סתיו 1942: לאחר ש"טוהרה" העיר לובלין מיהודים (entjudet), הוחל בפעולות ל"טיהורה" גם מפולנים. את הפולנים המפונים מהעיר ביקשו הגרמנים ליישב בגטאות בנפת פולאווי (Puławy) ובחלקים הצפוניים של נפת לובלין-לנד (Land-Lublin), שכבר נתרוקנו או שאמורים היו להתרוקן מיהודיהם. ברישום בתיק מ-15 באוקטובר 1942 נכתב: "בשתי הנפות עדיין אי-אפשר להכניס פולנים מיד, מפני שהעברת היהודים עדיין נמשכת".¹¹⁰ בראשית אוקטובר 1942 הצהיר המושל (Kreishauptmann) של נפת פולאווי, בראנדט (Brandt), כי "אפשר לאכלס מיד גם את אופולה [Opole], לרבות קודל [Kudl], אם יסולקו משם 8,000 היהודים שעדיין חיים שם".¹¹¹ אבל בסתיו 1942 רק מעט (כ-3,000) פולנים הועברו ממקומות מושבם במחוז לובלין ויושבו במקומות אחרים, בגלל הקשיים הכלכליים שהיו כרוכים בכך. ב-23 בנובמבר 1942 הוסכם בין גלובוצניק ובין ראש העיר לובלין, ד"ר אנגלנדר (Engländer), כי "נוכח הנסיבות אפשר

¹⁰⁹ חוות דעת מקצועית של ד"ר זיגמונט קלוקובסקי (Zygmunt Klukowski) מ-27 בינואר 1950, AGK SAL 193/3, fols. 614 f. קלוקובסקי היה רופא, היסטוריון וחבר תנועת המחתרת הפולנית, תושב שברשין (Szczepreszyn) שליד זמושץ'. על הקשיים בשיכונם של "מגורשים" בנובמבר 1941 ראה כמה מסמכים מאותה תקופה, שפורסמו אצל Madajczyk, *Zamojszczyzna*, vol. I, pp. 49-52.

¹¹⁰ רישום מ-15 באוקטובר 1942, AGK OKBZH Lublinie 257, fols. 1 f.

¹¹¹ רישום מ-14 באוקטובר 1942, שם, גיליון 3. ה-Kreishauptmann היה הפקיד הראשי במינהל הנפה.

הנסיבות אפשר להאט מעתה במידה ניכרת את קצב העברות האוכלוסין, כדי למנוע פגיעות חמורות בכלכלה של לובלין.¹¹²

השוני בין הטיפול בפולנים ובין הטיפול ביהודים נובע בעיקר מסיבות אידאולוגיות. האידאולוגיה הנאצית ייעדה לפולנים את התפקיד למלא את הצורך דחוף ברייך ב"עבדי עבודה" (Arbeitssklaven) – בעוד ששהותם הממושכת של יהודים בשטח הרייך הגרמני הייתה פסולה מעיקרה, אף זאת מנימוקים אידאולוגיים. עם זאת יש ראיות הרומזות על תכניות גרמניות לרצוח פולנים "בלתי מועילים" (unnuetze), כלומר: בלתי כשירים לעבודה, בשטחים שנועדו להתיישבות גרמנית. הכוונה הזאת הניעה את הרופא הגרמני ד"ר האגן (Hagen) בוורשה לפנות במישרין להיטלר ב-7 בדצמבר 1942 בזו הלשון:

בזמן דיון בממשלה [של הגנרלגוברנמן] על המלחמה בשחפת נמסר לנו בסוד מפי מנהל המחלקה לאוכלוסייה וסעד, אוברפרוולטונגסראט וייראוך [Weirauch], כי בחוגי הרייך הוחלט, או נשקל, כי בעת העברתם של 200,000 פולנים למזרח הגנרלגוברנמן, לצורך יישובם של איכרים [גרמנים] חמושים, יש לנהוג בשליש מהפולנים – כ-70,000 זקנים וילדים עד גיל עשר – כפי שנוהגים ביהודים, כלומר להמיתם... הרעיון בדבר טיפול כזה בפולנים נולד כנראה מכך שכרגע אין מקום בשביל הפולנים המיועדים לעקירה, פרט לאלה שאפשר להעסיקם במישרין בתעשיית התחמושת.¹¹³

סביר להניח שהרעיון הזה עצמו מילא תפקיד דומה באוקטובר 1941 לגבי התכנית לרצוח את יהודי מחוז לובלין. בסתיו 1941 היה מחסור במקום בעבור הפולנים, קל וחומר לגבי יהודים מלובלין או מזמושץ'. בסוף סתיו 1942 היו הגטאות בגנרלגוברנמן ריקים אם לחלוטין ואם חלקית. בסופו של דבר היה צורך לנטוש את התכנית בדבר המתתם של הפולנים ה"בלתי מועילים", כנראה משתי סיבות: ראשית, בסוף 1942 חלה החמרה דרמטית במצב בחזית המזרחית (כיתורה של סטלינגרד); שנית, היה חשש מפני התקוממות כללית בשטחי היישוב מחדש; כבר ניכרו סימניה הראשונים, והרי בשטחים האלה עברו כל התגבורות באנשים ובאספקה לחזית המזרחית.

השינוי שנעשה באביב 1942 בהוראת ההשמדה המוחלטת של יהודי אירופה

¹¹² רישום על הדיון מ-23 בנובמבר 1942, שם, גיליונות 35 ואילך.

¹¹³ האגן להיטלר, 7 בדצמבר 1942 (העתק), 3, fol. Agk NTN 412, (ההדגשות של המחבר).

הבה נחזור ונסכם את הממצאים: בראשית אוקטובר 1941 נתקבלה ההחלטה הקונקרטיית לרציחת יהודי הגנרלגוברנמן. ביצועה של ההחלטה הזאת הצריך הקמתם של מחנות השמדה מצוידים בתאי גזים נייחים. עם זאת, הכוונה לבצע רצח המוני גם הייתה תנאי בל יעבור לשימוש בתאי הגזים. השמדתם של 2.5 מיליון יהודים בגנרלגוברנמן צריכה הייתה להתבצע במהירות, בחשאי ובאמצעות מספר מוגבל יחסית של מפעילים. ואילו השמדתם של יהודי ברית המועצות, שבאותה עת הייתה בעיצומה, בוצעה באמתלה של מה שהוגדר כמלחמה בפרטיזנים ותוך הפעלת כוחות גדולים, שלא עמדו לרשותם של שלטונות הגנרלגוברנמן. פיתוחם של תאי גזים נייחים במחנות השמדה היה גם תנאי בל יעבור להחלטה המאוחרת יותר לרצוח את כל יהודי אירופה. על ההחלטה הזאת הודיע היטלר ב-13 בדצמבר 1941, לפי טיעונו המשכנעים של גרלך.

אם החלטתו של היטלר לרצוח את כל יהודי אירופה הייתה מוחלטת, כפי שטוענים הרטוג וגרלך, כי אז למיטב דעתי נתעורר באביב 1942 הצורך להכניס בה שינוי, כדי להחילה לפי שעה רק על יהודים בלתי כשירים לעבודה (arbeitsunfaeg). דעתי זו מסתמכת בין השאר על מהלך הגירוש אל מחנות ההשמדה במחוז לובלין בתקופה שבין מרס לקיץ 1942. בשלב הזה שולחו רק חלק מיהודי המחוז למחנות ההשמדה. הם מוינו, בתהליך מסורבל למדי, לכשירים ולשאינם כשירים. לראשונים ניתן בדרך כלל להישאר במקומות מגוריהם, בעוד את ה"בלתי כשירים" המיתו בתאי הגזים. הנוהל הזה גם ענה על האינטרסים של המנהל האזרחי, שאמנם דחק מאוד לסילוקם של היהודים ה"בלתי כשירים לעבודה", אך עם זאת הביע הוא - ובעיקר מינהל העבודה שבו - שוב ושוב ובצורה בלתי משתמעת לשתי פנים, את רצונו לשמור למענו לפי שעה את ה"כשירים לעבודה". בקשר לכך יודגש שוב כי לפי אמות המידה שהנחו אז את הנאצים, הרוב המכריע של יהודי מחוז לובלין (80 אחוז) ושל הגנרלגוברנמן כולו נחשבו בלתי כשירים לעבודה.¹¹⁴ משמע שאילו התכוונו הגרמנים באותה עת לרצוח את כל היהודים בלי יוצא מן הכלל, כי אז נתקשה להבין לאיזה צורך ביצעו סלקציה מסורבלת זו - שהרי יכלו לרוקן בשיטתיות את כל הגטאות בזה אחר זה.

התזה הזאת אינה השערה בעלמא, שנוסחה בצורה נמהרת מתוך נקודת ראות מוגבלת של מחקר בעל היקף רגינולי. יעידו על כך העדויות שמסרו לאחר המלחמה דיטר ויסליצני ורודולף הס - שני אנשים שמילאו תפקיד על-אזורי וניהולי בביצוע "הפתרון הסופי". ויסליצני העיד בנושא הזה בשנת 1946:

"הריני משוכנע כי החלטתו של היטלר לצוות על השמדתם הביולוגית של היהודים נפלה לאחר תחילת המלחמה עם ארצות הברית... הימלר, ביזמתו-הוא או לפי הצעתו של פוהל,

¹¹⁴ ראה Musial, *Zivilverwaltung*, pp. 242-248, 262-267, 273-276, 292-300.

פטר מהשמדה ביולוגית את הכשירים לעבודה, כי רצה להעסיקם כעבדים במפעלים הגדולים שבמחנות הריכוז.¹¹⁵

עוד העיד ויסליצני כי איימן הראה לו בקיץ 1942 את הוראתו של הימלר בדבר ה"פטר ליהודים כשירים לעבודה", שניתנה באביב של אותה שנה.¹¹⁶ עדותו של ויסליצני תואמת ביסודה את הדברים שרשם רודולף הס בהיותו חבוש בכלא קרקוב:

לפי הוראתו של רייכספירר הס"ס מקיץ 1941 היה צריך להשמיד את כל היהודים.¹¹⁷ ה-RSHA הביע הסתייגות נמרצת ביותר, כאשר נענה ה-RFSS להצעתו של פול וציווה שלא להחיל את ההוראה הזאת על הכשירים לעבודה. ה-RSHA דגל תמיד בהשמדת כל היהודים בלי יוצא מן הכלל וראה בכל מחנה עבודה, בכל אלף כשירים לעבודה, את סכנת השחרור, ההישרדות בדרך כלשהי. שום מוסד לא היה מעוניין בעליית מספר המתים היהודים יותר משהייתה מעוניינת בכך הלשכה לעניינים היהודיים ב-RSHA. ואילו פול מילא אחר הוראת רייכספירר הס"ס, להעסיק כמה שיותר עצירים בייצור התחמושת.¹¹⁸

ואילו ביולי 1942 הוחמרה מחדש, ככל הנראה, הוראתו המקורית של היטלר, ששונתה באביב 1942, בדבר השמדתם הפיזית של יהודי אירופה. גלובוצניק שוב מילא בכך, כפי שהוצג לעיל, תפקיד רב חשיבות.¹¹⁹ אבל בחינת הפרשה הזאת אינה עניינו של המאמר הזה.

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, 28, 2000. ע"מ 93-126.

¹¹⁵ Wissliceny, "Bericht: Die Bearbeitung der jüdischen Problem durch die Sicherheitspolizei und den SD bis 1939", Bratislava, November 18, 1946; IfZ Fa 164, pp. 8 f.

¹¹⁶ ש.ם.

¹¹⁷ על טענתו זו של הס, כי ההוראה להשמיד את היהודים ניתנה בקיץ 1941, מערערת לאחרונה Karin Orth, *Rudolf Höss*, היא טוענת שהס טעה בתיארוך של אותה הוראה.

¹¹⁸ Rudolf Höss, *Meine Psyche, Werden, Leben und Erleben*, AGK Archiwum Jana Sehna 22, p. 140

¹¹⁹ ראה Brack to *Dienstkalender Himmlers*, p. 483 (n. 35), p. 493 (n. 82); Browning, *Der Weg*, pp. 151-159. הספר האחרון מעלה באופן משכנע את הטענה כי ההחרפה חלה ביולי 1942.